

УДК [94(477-25)''16/17'':81'25-051](09)
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2025.58.13701>

МІСЬКІ ТЛУМАЧІ ЛЬВОВА У XVII – НА ПОЧАТКУ XVIII ст. ЗА МАТЕРІАЛАМИ КНИГ КОНТРАКТІВ МІСЬКОЇ ЕКОНОМІЇ

Орест ЗАЯЦЬ

Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України,
відділ актовї археографії
вул. Трьохсвятительська 4, Київ, 01001, Україна
email: orest80@yahoo.com
ORCID id: <https://orcid.org/0009-0005-5377-5285>

У статті висвітлено діяльність львівських тлумачів у 17 – на початку 18 століття. Інформація про це найкраще занотована у книгах контрактів міської економії, в яких вписувалися угоди між містом і конкретними тлумачами. Вдалося зібрати багато фактів, які дозволяють по-новому поглянути на питання прав та обов'язків цих урядників, специфіку їхнього вступу на посаду і завершення каденції, виявити точні дати укладання угод з містом, скласти детальні списки тлумачів, які суттєво доповнюють або коригують відому досі інформацію. Виявилось, що розмір стягуваного баришу (оплати купців за тлумачтво) зазнавав деяких змін (спочатку 0,25% від вартості товару, далі 0,5% і врешті 0,75%), а суми сплати тлумачами внесків за оренду тлумачтва взагалі постійно змінювалися. Завдяки чисельним згадкам про тлумачів-греків, спростовано поширену в працях деяких істориків думку про те, що тлумачами у Львові були лише вірмени. Документи дозволили з'ясувати, що у 1686–1692 рр. у Львові тлумачтво колективно було орендоване “орієнтальними” (грецькими) купцями. У статті також висвітлено такі питання, як відносини між міськими і королівськими тлумачами, присяга та громадянський статус тлумачів, діяльність баришників як помічників тлумачів, передчасно закінчені контракти, питання корупції та зловживань тлумачами, обумовлення спеціальних умов (кризи в торгівлі, війн, епідемій, передчасної смерті тлумача). Також подано короткі відомості про тогочасних тлумачів і простежено явища занепаду тлумачького уряду.

Ключові слова: тлумач, місто, Львів, контракти міської економії, баришники, торгівля, греки, вірмени, купці.

У середньовічному та ранньомодерному Львові, який славився своєю етно-конфесійною строкатістю, зі зрозумілих причин постійно поставала потреба порозумітися між собою носіям різних мов. Природно, що вже досить швидко в міщанському середовищі мусила постати інституція, яка була би покликана полегшувати комунікацію між місцевим та приїжджим населенням. Так, уже досить рано у місті з'явився тлумач (товмач), який передовсім був офіційним записаним перекладачем, але це була далеко не виключна його функція, про що йтиметься нижче.

Історіографія питання. Хоча львівське тлумачтво має досить добру джерельну базу, адже інформація про тлумачів розпорошена по сотнях львівських міських книг, однак найбільш концентровано інформація про них зібрана у так званих “Книгах контрактів”, які збереглися за 1626–1780 рр. (самі записи про тлумачів зникають зі сторінок цих книг після 1719 року)¹. Попри це, історія львівського тлумачтва досліджена вкрай слабо і поверхово.

Одним з перших увагу на тлумачів звернув Денис Зубрицький, котрий у своїй “Хроніці” кількома реченням подав інформацію по обов'язки тлумачів². Далі дещо розлогіше, хоч і тенденційно, описав діяльність тлумачів Владислав Лозінський³. Також тлумачтво коротко охарактеризоване Олександром Чоловським поміж інших міських урядників⁴ та Луцією Харевічовою в контексті вивчення історії торгівлі середньовічного Львова⁵. Найглибше і найдетальніше з-поміж істориків першої половини ХХ ст. інститут тлумача (в контексті міської економіки) дослідив Роман Зубик⁶.

Після цього цим питанням в історіографії ніхто спеціально не займався (якщо не рахувати переповідань того, що вже було написано раніше). Аж у 2008 р. було видано Мироном Капралем список львівських урядників, серед яких зібрано перелік майже всіх львівських тлумачів⁷. Врешті у

¹ Центральний державний історичний архів України у м. Львів (далі – ЦДІАУЛ), ф. 52 (Магістрат м. Львова), оп. 2, спр. 881–896. Останній запис про тлумачтво: Спр. 888, арк. 312–315.

² Денис Зубрицький, *Хроніка міста Львова*. (Львів: Центр Європи, 2002): 92.

³ Władysław Łoziński, *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku* (Lwów: Księgarnia H. Altenberga, 1902): 210, 299–303.

⁴ Aleksander Czołowski, *Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miejskich do 1848 r.* (Lwów, 1896): 41–42.

⁵ Lucja Charewiczowa, *Handel średniowiecznego Lwowa*. (Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, 1925): 18–19.

⁶ Roman Zubyk, *Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635* (Lwów: Kasa im. rektora J. Mianowskiego, 1930): 36, 140–143, 146, 216, 418.

⁷ Myron Kapral, *Urzednicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku*. (Toruń: Adam Marszałek, 2008): 357–361.

2010 р. одночасно вийшли друком дві статті польських дослідників – Анджея Янечека про середньовічне тлумачтво і специфіку мовної комунікації⁸ та Ренати Круль-Мазур, присвячена львівському тлумачтву і його представнику Шимону Донабедовичу⁹. Обидві ці статті знаменні тим, що львівське тлумачтво було їхнім безпосереднім предметом дослідження, а не розглядалося принагідно. У 2015 р. вийшла друком наша стаття про те, як львівське поспільство сприймало у XVII ст. негативні явища у торгівлі та інституціях, з нею пов'язаних (у ній, зокрема, вдалося зібрати чималий фактичний матеріал про зловживання львівських тлумачів)¹⁰. А нещодавно побачила світ наша стаття про тлумача Миколая Байдуловича¹¹. Окрім того, у 2021 р. вийшла друком праця Володимира Кривоноса про східну торгівлю Львова, де “перекладачам” (тобто тлумачам) було присвячено окремий параграф¹².

Якщо підсумувати історіографічний доробок, то зазначимо кілька моментів, до яких ще будемо звертатися неодноразово у статті. Більшість згаданих дослідників не заглиблювалася в деталі функціонування інституції тлумачтва, за винятком Р. Зубика (чимало фактажу зі сфери фінансів та господарки), М. Капралю (нарешті було з'ясовано і систематизовано персональний склад перекладачів), А. Янечека (детально опрацьовано опубліковані джерела на предмет міського тлумачтва, хоча основна частина статті присвячена загалом тлумачам, у тому числі королівським), О. Заяць (висвітлено проблеми функціонування тлумачького уряду, з якими стикалися в реальному житті, а не на основі декларативних постанов, яким би воно мало бути в ідеалі) та В. Кривоноса (введено до наукового обігу чимало детальної та цікавої інформації, однак в багатьох випадках, на жаль, бракує покликів на джерела, звідки вона взята)¹³.

В. Лозинський подав досить односторонню інформацію переважно з другої половини XVII ст. (і то радше тільки третьої чверті цього століття). Однак багато подальших дослідників часто опиралися саме на його описі тлумачів, поширюючи спостереження з конкретних років на увесь період діяльності цього уряду у Львові. Так, В. Лозинський заявив, що тлумачтво перебувало виключно в руках львівських вірмен¹⁴, і цю тезу далі некритично повторювали деякі інші історики. Можливо, однією з причин такої заяви В. Лозинського було те, що попри його літературно майстерний та легкий виклад матеріалу, він, водночас, не був позбавлений певної стереотипності та упереджень, особливо щодо українців та їхніх одновітців греків.

Не віриться, що В. Лозинський, опрацьовувавши настільки ретельно архівні матеріали, не натрапив при цьому на жодного тлумача-грека. Такий же підхід спостерігається і в праці Р. Круль-Мазур, котра хоч і заявляє обережно, що цим займалися переважно вірмени¹⁵, але про греків не згадує в статті зовсім. І це після того, як у Польщі був виданий М. Капралем список цих урядників, серед яких греки неодноразово згадуються (на жаль, дослідниця зовсім не використала цього видання, а стаття загалом написана не на архівних матеріалах, а на основі праць інших дослідників і, зрідка, на опублікованих джерелах). Окрім того, як виглядає, з покликів згаданої історіографії, історики майже не використовували згадані “Книги контрактів”.

Термінологія. Перш ніж перейти до викладу функціонування інституту тлумачтва у XVII – на початку XVIII ст., варто оговорити питання термінології. У багатьох україномовних публікаціях тлумачів називали “перекладачами”, що вважаємо теж цілком прийнятним (особливо, як доповнення синонімічного ряду для уникнення тавтології). Так, у виданні “Хроніки” Д. Зубрицького тлумачі називаються просто перекладачами, і в покажчику, звичайно ж, перемішані з перекладачами та

⁸ Andrzej Janeczek, “Tłumacz lwowski. Z zagadnień komunikacji językowej w wieloletnim mieście późnego średniowiecza”, *Gospodarka, społeczeństwo, kultura w dziejach nowożytnych. Studia ofiarowane Pani Profesor Marii Boguckiej* / red. A. Karpiński, E. Opaliński, T. Wiślicz, (Warszawa: DiG, 2010): 203–222.

⁹ Renata Król-Mazur, “Rola i działalność lwowskich tłumaczy miejskich i ich przedstawiciel Szymon Donabiedowicz”, *Lwów: Miasto-społeczeństwo-kultura*, t. VII: Urzędy, urzędnicy, instytucje. Studia z dziejów Lwowa, red. K. Karolczak, Ł. T. Sroka. (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010): 215–225.

¹⁰ Орест Заяць, “Негативні явища в міській торгівлі Львова XVII ст. крізь призму скарг поспільства”, *Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. праць* 2/12 (Дніпропетровськ, 2015): 31–55.

¹¹ Орест Заяць, “Львівський тлумач Миколай Байдулович: від побожності і безкорисливості до інтриг, корупційних скандалів і таємної спілки”, *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету* 25 (Львів: Видавництво ЛНУ, 2024): 96–119.

¹² Володимир Кривонос, *Східна торгівля Львова в середині XVI – першій половині XVII ст.* (Нью-Йорк, 2021): 67–71.

¹³ Окрім того, В. Кривонос подав свій список (правда, алфавітний, а не хронологічний) тлумачів з 1547 по 1667 рік (там само, 447–448).

¹⁴ Łoziński, *Patrycyat i mieszczanństwo...* 210, 299.

¹⁵ Król-Mazur, *Rola i działalność...* 217.

видавцями джерельних текстів (що, звісно, буде вводити в оману тих, хто шукав би інформацію про властивих тлумачів)¹⁶. Цікавим, до речі, є розрізнення категорій перекладачів у німецькій мові, на яке звернув увагу ще філософ Фрідріх Шляйєрмахер. Він зауважив, що треба розрізняти тлумача (товмача, усного перекладача, нім. *Dolmetscher*), який займається своєю діяльністю у сфері ділових відносин, і властивого “перекладача” (*Uebersetzer*), який перекладає у сфері мистецтва та науки¹⁷.

Вважаємо цілком припустимим використовувати обидва терміни, хоча для уникнення плутанини видається доцільним віддавати перевагу слову “тлумач”, оскільки воно має більш вузьке та конкретне значення як міського урядника, орендаря міської монополії, що був наділений, окрім перекладацької, ще й низкою торговельних та поліційних функцій. Це слово не є чужим для нас полонізмом, адже знаємо, що існували давньоруські “товмачі” / “толмачі”, військові “товмачі” на Запорізькій Січі, а в сучасній українській мові ми досі активно використовуємо такі слова та вирази “тлумачити” (пояснювати), “тлумачний словник”, “тлумачення норм права” тощо¹⁸. Сліди діяльності тлумачів відобразилися і в топоніміці – м. Тлумач (літописний Толмач) і село Товмачик (Івано-Франківська обл.), с. Тлумач (Львівська обл.) тощо. Зрештою, саме слово “тлумач” є не польського, а тюркського походження (тюрк. *tilmau*, суч. тур. *dilmaз*) і поширилося в слов’янських мовах ще з часів середньовіччя. Вважається, що це слово проникло в старопольську мову саме через староукраїнську, а вже зі старопольської вторинно було запозичене назад в українську¹⁹.

Джерельна база і зауваги про тлумачтво у XIV–XVI ст. Інформативно найбагатші джерела до історії львівського тлумачтва знаходяться у т. зв. “Книгах контрактів” (повна назва цієї групи книг: “Книги контрактів, функцій та інтерциз міської каси”, *Libri functionum cassae civilis vel contractuum per oeconomiam datorum*). У них фіксувалися різного роду угоди, контракти, домовленості, які укладалися між львівськими економами (лонгерами) з одного боку та міщанами (громадянами) чи просто мешканцями Львова з іншого боку. Предметом цих угод могли бути оренда чи використання львівських підприємств, монополій, інтерцизи на лазні, ваги, білильні, воскобійні і т. д., доживоття на торговельні точки (крами, буди, ятки), оренди міських, ґрунтів, ставків, млинів тощо. Окрім того, до цих книг нерідко включали також інвентарі рухомого і нерухомого майна, королівські декрети, мандати і т. д.²⁰

Загалом умови договорів між лонгерією та контрагентами на перший погляд видаються досить одноманітними, але всі вони досить великі за обсягом і в них в описовій детальній формі викладалися умови цих угод. Дійсно, договори відрізняються один від одного інколи в незначних нюансах, але дуже часто мають суттєві відмінності. А упродовж тривалого часу (у випадку тлумачів це майже столітня традиція записів надання тлумачтва) досить добре можна простежувати еволюцію відповідних інституцій.

Як міщани, економи та й самі тлумачі, так і дослідники ретроспективно визначають як переломний момент в існуванні тлумачтва у Львові привілей Владислава III 1441 р. в торговельних справах, яким дозволялося засновувати у Львові більшу кількість т. зв. “убогих крамів” та вибирати собі тлумачів²¹. Але звісно тлумачі існували у Львові набагато давніше (ймовірно ще з княжих часів). Про те, що тлумачтво це далеко не нововведення, а давня практика зрештою говорить й у самому привілеї: “за гідним звичаєм, що був від давніх часів, райці і міщани згаданого міста за їх волею вибирають і розміщують перекладачів будь-якої мови, до цієї справи вмілих, для їхньої (міщан) і міста вигоди, зручності й необхідності”²². Король, фактично, лише підтвердив законність і слушність цієї стародавньої практики. При цьому король зазначив, що на вибори тлумача має бути запрошений

¹⁶ Зубрицький, *Хроніка міста Львова*... 592.

¹⁷ Фрідріх Шляйєрмахер, “Про різні методи перекладу (уринок)”, переклад з нім. В. О. Подміногін, О. А. Кальниченко, *Збірник наукових праць В. О. Подміногіна з історії та теорії перекладу*. (Харків: Видавництво НУА, 2017): 424–425. Ця відмінність детально охарактеризована А. Янечком: див.: Janeczek, “Tłumacz lwowski...”, 207.

¹⁸ Саме тому все ж віддаємо перевагу терміну “тлумач” перед “товмачем” (адже ми не кажемо “товмачення”, “товмачний словник” тощо).

¹⁹ Валентина Титаренко, “Паспортизація запозичень у словнику іншомовних слів староукраїнської мови (на матеріалі північноукраїнських пам’яток XVI–XVII ст.)”, *Лексикографічний бюлетень. Зб. наук. праць*. (Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017), вип. 26, 148. Також про це див.: Janeczek, “Tłumacz lwowski...”, 211.

²⁰ Детальніше характеристику цих книг див.: Karol Badecki, *Archiwum akt dawnych miasta Lwowa. A. Oddział staropolski. IV. Księgi rachunkowe (lonherskie). 1404–1788*. (Lwów: Nakładem Gminy Król. Stoł. miasta Lwowa, 1936) 105–113.

²¹ *Привілей міста Львова XIV–XVIII ст.*, упор. М. Капраль. (Львів: МГКО “Документальна Скарбниця Львова”; Львівський державний університет ім. І. Франка; Львівське відділення Інституту Української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1998): 87–88.

²² Там само, 88.

староста або його бургграфій (бургграф), але навіть якщо вони не зможуть бути присутніми, то повинно вважатися так, наче на це є старостинська / бургграфська згода.

Цей вплив замкового уряду на вибори тлумача був втрачений за рішенням старости Андрій Одровонжа²³. Самостійність вибору тлумача міською радою врешті була закріплена привілеєм короля Сигізмунда I 1542 р., в якому остаточно (навечно) це право залишалося за магістратом без жодних перешкод з боку будь-яких інших урядників та достойників²⁴.

Цікаво, що з цього привілею ми довідуємося про цілий синонімічний ряд термінів для означення тлумачів. Переважно в джерелах XV – початку XVI ст. використовувалися такі польські варіанти: *tolmacz*, *tlumacz*, *tulmacz*, *tholmacz* і т.д., а латинські: *proxoneta* або *interpres*. Натомість у привілеї згадано таке формулювання: *prosonetas seu interpretes vulgo mathlerze aut thlumacze*, а далі за текстом ще й *prosonetas et licitatores seu interpretes*. Саме тлумачтво називається *proxonetatus* або *interpretatura*²⁵. Тобто бачимо ще й терміни: ліцитатор (початково означало того, хто торгується) і маклер (тут “матлер”, а в пізніших джерелах *machler*)²⁶. Уже наприкінці XVII ст., коли тлумачтво поступово занепадало, і старости знову почали порушувати питання про те, хто має впливати на вибір тлумача, самі вони пояснювали термін “махлер” народним перекирчуванням (*ktorego mieszczenie detorsive machlerzem zwali*)²⁷.

Щоб краще зрозуміти інформацію, котру можна почерпнути з “Книг контрактів” XVII – початку XVIII ст., варто бодай оглядово поглянути на давнішу історію тлумачтва. Як уже згадувалося, тлумачі у Львові діяли задовго до привілею 1441 р. Що це були за люди? Чи дійсно це було виключно вірменське заняття, як писав В. Лозінський, О. Чоловський та Р. Круль-Мазур? Якщо ні, то чи тільки греки становили альтернативу вірменам у цій сфері?

Якщо обмежитися навіть бодай оглядом опублікованих середньовічних джерел, то знайдемо десятки згадок про тлумачів. У найдавнішій міській книзі Львова (XIV ст.) дійсно натрапляємо на багатьох вірмен-тлумачів, що видно з антропонімії: Атлабей (1383 і 1384 рр.)²⁸, Качарис (1383, 1386–1389 рр.)²⁹, Норадин (1383, 1378 рр.)³⁰, Охтаго (1386 р.) і т. д. Водночас в джерелах багато імен чи прізвищ, з яких важко вирахувати етнічну приналежність – наприклад, Павличко (1385–1386 рр.)³¹ або просто Петро (1388 р.)³².

У першій половині XV ст. навпаки виразно вірменських тлумачів майже не видно. Імена перекладачів, як правило, або нейтральні (Йоан, Франчко), або, скоріш за все, українські / руські (Баранчук, Іван). Виразно вірменином названий лише один тлумач – Грегор (1407 р.)³³. Записи, в яких вони згадані, проливають дещо більше світла на них. Справа в тому, що з тих часів збереглися рахункові книги, в яких подекуди фіксувалися етно-конфесійні та територіальні спільноти. Так, Франчко Толмач виразно вказаний серед платників податків-католиків (1405–1408, 1410–1412,

²³ *Akta Grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie* (далі – AGZ). (Lwów: Główny skład w księgarni Seyfatha i Czajkowskiego, 1876), t. VI, 62–63. Питання тлумачтва розглядалося в ширшому контексті впорядкування відносин між старостою та магістратом. Староста заявив, що перешкоджати призначенню тлумачів райцями не хоче – кого виберуть, то й і буде вважатися дійсним (*In locacione autem interpretum alias tulmacze, quos consules Leopolienses locant et statuunt, dictos consules impedire nolumus, sed quos ipsi consules locaverint, volumus habere pro statutis et locatis*). З іншого боку, бачимо львівського старосту, як того, хто подає кандидатуру тлумача на затвердження королю, як це видно з королівського привілею Юрію Коці Драгновичу 1698 р., але, можна припустити, що там ідеться таки про Драгновича як паралельно ще й королівського тлумача, при чому позитивного (*az do ostatniego zycia swego kresu przestrzegając tak staroscinnego iako tez y mieskiego lwowskich należącego prowentu*), а саме його тлумачтво називається “генеральним” (*generalis linguarium orientalium interpretatio*) (ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 1, спр. 58, арк. 94).

²⁴ *Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст.* 251–253.

²⁵ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 1, спр. 58, арк. 68, 82.

²⁶ З середньо-нижньонімецької *mākeler*, *mēkeler* від *māken* (“робити”, у значенні “робити справу”). Від “маклера” (“махлера”) також походить і пізніше слово з негативною конотацією – “махлювати” (шахрайювати).

²⁷ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 1, спр. 61, арк. 180.

²⁸ *Najstarsza księga miesjka 1382–1389*, wyd. A. Czołowski. (Lwów: Nakładem Gminy Król. Stoł. miasta Lwowa, z Drukarni W. A. Szyjrowskiego, 1892) (= *Pomniki dziejowe Lwowa*, t. 1): 12, 29.

²⁹ *Ibidem*, 15, 41, 60, 65, 81–82, 89, 96, 118.

³⁰ *Ibidem*, 12, 89.

³¹ *Ibidem*, 44, 58.

³² *Ibidem*, 96.

³³ *Księga przychodów i rozchodów miasta (1404–1414)*, wyd. A. Czołowski. (Lwów: Nakładem Gminy Król. Stoł. miasta Lwowa, z Drukarni W. A. Szyjrowskiego, 1896). (= *Pomniki dziejowe Lwowa*, t. 2): 41.

1414 pp.)³⁴. Тлумачі Іван (1405–1406 pp.)³⁵ та Баранчук (1405 р.)³⁶ жили на передмісті біля Галицької брами, і їхні імена внесені серед маси католиків (німецьких і польських за звучанням імен) і кількох українських імен. Баранчук сплачує податки майже завжди по сусідству із Ходором Русином. Серед цих передміщан-сусідів Івана та Баранчука не згадуються виразні вірменські антропоніми³⁷. А. Янечек зауважує, що вищезгаданий Франчко був вірменином, бо подекуди він платить *внески ab Armenis*³⁸.

Однак найвидатнішою постаттю серед тогочасних тлумачів був, без сумніву, Йоан Тлумач (Януш Толмач), який активно згадується від 1406 року і аж до середини XV ст. Можливо, він поєднував тлумачську діяльність з урядами міського писаря (*notarius civitatis*), райці (*consul*) і бурми́стра (*magister civium*)³⁹, хоча А. Янечек схильний вважати, що тлумачтво було радше його початковою діяльністю, а вже потім він робив кар'єру райці і писаря, залишивши за собою окреслення “Тлумач” радше як прізвисько⁴⁰. Саме Йоану Тлумачу довелося стояти на чолі львівської громади, коли вона в 1425 р. приносила присягу на вірність королю Владиславові Ягайлу, його дітям та великому князю Витовту (як опікуну малолітнього королевича): його ім'я стоїть першим у списку присяглих: “*Nos, Ianussius Tholmacz, prothoconsul*”⁴¹.

У 1440-х pp. згадані в доступних джерелах тлумачі є переважно вірменами. Ключовою постаттю тоді був Якуб вірменин (*Jacob Tholmatsch der Ormen*, згаданий у 1441–1442 і 1445 pp.)⁴², а поза ним згадано лише про вірменина-тлумача Мацька (*Maczken Ormenien, der Tolmacz*, 1445 р.)⁴³. Що цікаво, після привілею Владислава III на тлумачтво 1441 р. в джерелах можна натрапити на уточнювальне окреслення *stattolmacz* (тобто “міський тлумач”)⁴⁴, очевидно, для вирізнення від королівських перекладачів.

Понад два десятки згадок про тлумачів можна знайти у раєцькій книзі Львова 1460–1506 pp., виданій нещодавно М. Капралем⁴⁵. Імена тлумачів там здебільшого нейтральні (важко казати про етнічну належність: Йоан, Янушко, Стецько, Яцько, Григорій), але при кількох зазначено, що це вірмени. У 1460-х pp. все ще згадується Якуб, можливо, той що фігурував у 1440-х. У 1492–1501 pp. згадується лише вірменин Яцько тлумач⁴⁶. Ці та інші тлумачі згадуються в міській рахунковій книзі, куди вписувалися результати виборів до міських урядів, новообрані цехмістри і велися списки прийнятих до міського громадянства. У цій книзі писар нотував тлумачів чомусь серед цехмістрів (тобто в розділі *Magistri mechanicorum*): це згадані уже вірмени Стецько, Григорій (обидва в 1462 р.),

³⁴ *Księga przychodów i rozchodów miasta (1404–1414)*, 15, 60, 76, 97, 108, 119. *Księga przychodów i rozchodów miasta (1414–1426)*, wyd. A. Czołowski. (Lwów: Nakładem Gminy Król. Stoł. miasta Lwowa, z Drukarni W. A. Szykowskiego, 1905). (= *Pomniki dziejowe Lwowa*. – T. 3): 7.

³⁵ *Księga przychodów i rozchodów miasta (1404–1414)*, 15, 38.

³⁶ *Ibidem*, 10, 15. Що стосується Баранчука, то попри його позірну “руське” прізвище, існує версія Євгена Хвалькова, який ототожнює його з Борано Таяпетра, венеційським тлумачем з Тани (сучасного Азову). Але його етнічна приналежність залишається спірною і неясною, оскільки її можна виводити як від венеційського острова Бурано, кримськотатарського бейського роду Барин чи, врешті, з вірмен. Але це всього лиш гіпотези, які просто доповнюють версію про “руське” походження Баранчука. Детальніше див.: Ievgen Khvalkov, *Tana, a Venetian and Genoese Black Sea Trading Station in the 1430s: A Social and Economic History*. (Budapest, 2011): 86–87.

³⁷ За винятком, можливо, Ногая, але чи це був вірменин, чи хтось із “сараценів”, які тоді проживали ще у Львові, невідомо. Див.: Ярослав Дашкевич, “Сарацени – таємничий народ середньовічної України (джерела та їхня інтерпретація)”, *Український археографічний щорічник* 13/14. (Київ, 2009): 7–37.

³⁸ Janeczek, “Tłumacz lwowski...”, 217.

³⁹ *Księga przychodów i rozchodów miasta (1404–1414)*: 2, 14, 24, 59, 96, 108, 119, 132, 137; *Księga przychodów i rozchodów miasta (1414–1426)*: 7–10, 15–18, 20, 26, 28, 37, 43, 56–57, 66.

⁴⁰ Janeczek, “Tłumacz lwowski...”, 213.

⁴¹ AGZ, t. IV. (Lwów: Główny skład w księgarni Seyfatha i Czajkowskiego, 1873), 133. Із реконструкції втрачених міських книг Кароля Бадецького під 1413 р. довідуємося, що першою дружиною Йоана Тлумача була Катерина Цімерманівна, донька Миколая Цімермана. В. Лозинський називає цього Йоана Тлумача засновником Малого Голоска. Очевидно, він діяв ще тривалий час у місті і помер десь наприкінці 1430-х pp. або в 1440 р., бо вже на самому початку 1441 р. його друга дружина Анна згадана як вдова (*Anna Januschon Tolmaczen witwe*). Із реконструкції К. Бадецького випливає, що ця ж Анна, до речі, передала за борги певному Микулі маєток Голоско, яке Йоан здобув завдяки першому шлюбу. Див.: Karol Badecki, *Zaginione księgi średniowiecznego Lwowa. Studium rekonstrukcyjne*. (Lwów: Nakładem Gminy Król. Stoł. miasta Lwowa, 1927): 57, 59–60; *Księga ławnicza miejska (1441–1448)*, wyd. A. Czołowski, F. Jaworski. (Lwów: Nakładem Gminy Król. Stoł. miasta Lwowa, 1905). (= *Pomniki dziejowe Lwowa*. – T. 4): 5; Łoziński, *Patrycyat i mieszczaństwo...*, 381.

⁴² *Księga ławnicza miejska (1441–1448)*, 2, 5, 34, 54, 190.

⁴³ *Ibidem*, 182.

⁴⁴ *Ibidem*, 190.

⁴⁵ Див. предметно-тематичний покажчик: *Раєцька книга міста Львова (1460–1506)*, упор. Мирон Капраль, Богдана Петришак. (Львів, 2020): 810.

⁴⁶ Там само, 474, 509, 524, 525, 527, 1561.

Якуб-полотенник (*linifex*) та Стецько (1463 і 1468 рр.). Тут цікаве те, що їх вписувано парами, наче старшого і молодшого цехмістрів, а під 1466 р. взагалі подані аж три тлумачі: Хачиг і згадані вже Стецько і Якуб-полотенник⁴⁷. Ці записи добре доповнюють список М. Капраля, в якому є прогалина між 1445 і 1474 рр.⁴⁸

Також варто зазначити, що уже в той час писарі чітко розрізняли королівських тлумачів і міських⁴⁹. Королівські тлумачі, фактично, не були міськими урядниками і не вписувалися у книги міських виборів чи книги контрактів⁵⁰.

Які висновки можна зробити з цього огляду середньовічних згадок про тлумачів? По-перше, у давніші часи, особливо в XIV ст. могло бути одночасно багато тлумачів (що пізніше було не прийнято, або трактувалося як виняток). Так, в одному лиш 1383 р. згадано три тлумачі, а в 1405 р. їх було чотири. З часом видно тенденцію до обмеження кількості тлумачів. Після 1414 р. тривалий час фігурує лише один Йоан (Януш) Тлумач – той, що був писарем, райцею і бурмістром. Як щойно згадувалося, у другій половині XV ст. знову одночасно діяли двоє, а іноді й троє тлумачів. У 1479 р. згадується, що одна вірменка записує своє зізнання перед вірменськими присяглими тлумачами (у множині: *coram iuratis Armenis interpretibus alias tolmaczmi*)⁵¹. Однак, з часом сформувалася практика, що міський тлумач повинен бути таки один в місті.

По-друге, явно видно, що тлумачтво було далеко не лише в руках вірмен. Так, перші згадки з XIV ст. стосуються дійсно вірмен, але в першій половині XV ст. вірмени, як видається, були в меншості. Сумнівно, чи варто зараховувати до вірмен райцю Йоана, власника Голоска, чи тлумачів на ймення Павличко, Іван та Баранчук. А. Янечек вважає, що райця Йоан – єдиний, щодо якого є певність, що він не вірменин, а щодо решти, то їхня гіпотетична “вірменськість” є радше предметом домислу⁵². Правда, Р. Круль-Мазур, чомусь вважає їх (як і нейтральні імена типу *Petrus* чи *Iohannes*) автоматично вірменами, а Івана подає чомусь на волоську (молдавську) манеру – як Івону⁵³.

Зрештою, в пізніші часи – у XVI–XVIII ст. серед тлумачів було багато греків. До греків-тлумачів XVII–XVIII ст. звернемося окремо в контексті “книг контрактів”, а тут лише принагідно зазначимо, що лише в середині XVI ст. тлумачами-греками були Крічі (1542–1544), Франциск (1542–1550), Миколай (1545–1550), Емануель (1545–1550), Нікора (1551–1554), Йоан (1556–1556), а в 1560 р. загалом без прізвищ згадується про те, що греки винаймали уряд тлумача⁵⁴. Вірмени тоді були явно у меншості серед тлумачів. Яким чином деякі дослідники вперто не бачили грецького елементу в тлумачтві, а лише виключно вірменський, важко сказати.

Як уже згадувалося, справжньою скарбницею інформації про тлумачтво є книги контрактів львівської економії (лонгерії). Майже століття писарі ретельно, зі всіма деталями нотували договори, які тлумачі укладали з економією. Перший договір на тлумачтво, зафіксований у книгах контрактів, відноситься до вірменина Миколая Вартерисовича під 1632 р. (укладений на наступне триріччя: 1633–1635 рр.)⁵⁵. Насправді, за даними М. Капраля, Вартерисович був тлумачем щонайменше від 1627 р.⁵⁶, просто в цих книгах його попередня діяльність чомусь не занотована. Далі книги контрактів досить ретельно фіксують всі угоди лонгерії з тлумачами, подекуди доповнюючи чи коригуючи список М. Капраля, хоча інколи трапляються й прогалини. Наприклад, у книгах контрактів не згадано угоди з Кіркормом Якубовичем. Натомість у списку М. Капраля останнім тлумачем названо Георгія Коці Драгновича, а останній рік функціонування – 1709, хоча з книг контрактів довідуємося, що останнім тлумачем був його наступник – Анастазій Пйотрович, контракт якого закінчувався на десятиліття пізніше – у 1719 р.⁵⁷

⁴⁷ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 698, арк. 48, 68, 128, 164.

⁴⁸ Kapral, *Urzednicy miasta Lwowa...*, 358.

⁴⁹ *Расцька книга міста Львова (1460–1506)*, 253, 288 (міські) і 259, 267, 276 і 306 (королівські).

⁵⁰ Можна лише зазначити, що інститут королівських тлумачів потребує окремого дослідження. У цій статті ми його торкнемося лише побіжно.

⁵¹ *Расцька книга міста Львова (1460–1506)*, 288.

⁵² Janeczek, “Tłumacz lwowski...”, 217.

⁵³ Król-Mazur, “Rola i działalność”, 218.

⁵⁴ Kapral, *Urzednicy miasta Lwowa*, 359–360.

⁵⁵ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 882, арк. 199–202. Перша збережена книга контрактів (спр. 881) чомусь не містить тлумачьких угод.

⁵⁶ Kapral, *Urzednicy miasta Lwowa*, 360.

⁵⁷ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 888, арк. 312–315.

Основні інформаційні пласти контрактів на тлумачтво. Попри деяку однотипність договорів між лонгерією та тлумачами, вони з роками еволюціонують і загалом мають між собою чимало відмінностей. Певна загальна канва тлумачького контракту виглядала так. Зазвичай, лонгери спершу посилювалися на королівські привілеї, якими регулювалася діяльність тлумача у Львові (тобто 1441 і 1542 рр.). Далі вони пояснювали, що укладають контракт, будучи зобов'язаними подбати про приріст міських доходів (*iuramentis obstricti, publica bona promovere proventus augere*). Також описувалися основні вимоги до тлумача: він має бути запряженим, знавцем багатьох мов, осілим міщанином; має пильнувати право складу міста, щоб не було незаконного руху товарів “зі Стамбулу, Турецької землі, Угорщини, України та Москви”⁵⁸ та інших східних країв; відстежувати шпигунів, які би діяли під прикриттям купецтва (поліційна функція, як додаток до торгового посередництва); повинен “презентувати” (представляти) купців львівським властям тощо. Врешті оговорювався термін, на який укладається договір; сума, яку тлумач повинен сплачувати місту за право займатися тлумачтвом; умови стягнення баришу з купців; зобов'язання діяти справедливо, не утискати купців, бути чесним стосовно міста і т. д.

Ці умови в договорах називаються “кондиціями” і часто нумеруються по пунктах, однак досить умовно, бо в одному пункті може об'єднуватися по кілька положень, а вони до того ж в різних договорах мають різну послідовність. Також інколи писарі могли давати короткі характеристики тлумачам, які вже не перший раз займали цей уряд, або ж навпаки, пояснювати причини дострокового розірвання договорів з попередниками.

Угода укладалася на ратуші лонгерами від імені всього міста (*interciza imieniem miasta wssystkiego*)⁵⁹. Дозвіл на тлумачтво інколи називався також словом “патент”⁶⁰. Переважно в угодах сторона міської лонгерії детально не описується по іменах, але трапляються й винятки. Так, при угоді з Миколаєм Вартерисовичем 1632 р. від міста були зазначені імена делегованих для цієї угоди бурми́стра (Андрія Чеховича) та райців (Якуба Шольца і Мельхера Вольфовича), а зі сторони їхнього “контрагента” (новопризначеного тлумача) були запрошені свідки – вірмени Шимон Аведик та Ярош Торосович⁶¹. Але в пізніших контрактах замість бурми́стра і двох райців з боку економів бачимо підписи по одному представнику в економії від кожного “ординку”: один з ради, один з лави і один з коле́гії сорока мужів⁶². У 1705 р. контракт завіряли три економи міської каси⁶³.

Після вписання договору в книги контрактів, тлумачу видавався на руки оригінал з печаткою та підписами лонгерів⁶⁴. На виконання тлумачем угоди накладался т. зв. “заклад” (*vadium*) – штраф у разі порушення умов договору. В середині XVII ст. він становив 1000 зл.⁶⁵ або 200 твердих тризлотових талерів⁶⁶. Ці гроші у разі необхідності мали йти на міські укріплення⁶⁷. У 1667 р. заклад становив подвійну суму від орендної платні (а вона тоді була досить високою – 3600 зл., а отже штраф мав би бути аж 7200 зл.)⁶⁸, у 1676 р. знову 200 битих талерів⁶⁹, які того ж року модифіковано на 400 зл. (очевидно такою була сума річного внеску до міської каси)⁷⁰. На схилку тлумачтва на початку XVIII ст. (за каденцій Юрія Коці Драгновича та Анастасія Пйотровича) сума закладу знову була досить високою – 2000 зл.⁷¹, а в останньому контракті (на 1713–1719 рр.) – 3000 зл.⁷²

Один із найбільш відомих львівських тлумачів М. Байдулович, крім основного контракту, додатково ще підписував окрему “субмісію” (згоду), де розлогіше пояснював свої зобов'язання, даючи слово купця дотримуватися угоди: “*słowem cnotliwym kupieckim sub vadio in contractu specificato*

⁵⁸ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 887, арк. 172.

⁵⁹ Там само, спр. 881, арк. 199.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Там само, арк. 202.

⁶² Там само, спр. 885, арк. 33, 39.

⁶³ Там само, спр. 888, арк. 183.

⁶⁴ Там само, спр. 882, арк. 238.

⁶⁵ Там само, спр. 883, арк. 200.

⁶⁶ Там само, арк. 256. Якщо рахувати талер за тогочасним курсом як 90 грошів (тому талер тризлотовий – 3 зл.), то 200 талерів дорівнювали 600 зл.

⁶⁷ Там само, арк. 339.

⁶⁸ Там само, спр. 885, арк. 39.

⁶⁹ Там само, арк. 249.

⁷⁰ Там само, арк. 257. Відповідно наступного року, коли сума внеску піднялася до 600 зл., то й *vadium* стало *similis summae*.

⁷¹ Там само, спр. 888, арк. 183.

⁷² Там само, арк. 315.

inviolabiliter trzymać chce y submittuię się”⁷³. На цій додатковій “субмісії”, крім самого М. Байдуловича, поставив свій підпис як свідок ще й його помічник-баришник Кіркор Бабович.

На час дії контракту тлумачі звільнялися за давнім звичаєм від усіх податків (які стягувалися як з особи, так і з майна, у т. ч. “з обійстя та кам’яниці”) ⁷⁴. У 1670 х рр. тлумач (разом з баришниками) звільнялися від обов’язку міського сторожування та громадських робіт. У 1676 р. в контракті М. Байдуловича зафіксовано винятки з податкових пільг – цим разом він таки мусив платити королівські та міські податки (шос?), а також нести повинності з половини своєї Глушковичівської кам’яниці ⁷⁵. З усіх інших податків тлумач вважався вільним, як і раніше, бо за нього їх сплачувала лонгерія. У контракті Ю. Коці Драгновича додається, що тлумач звільнявся від обов’язку “приймання гостей” (ймовірно, йдеться про розквартирування військ) ⁷⁶.

У часи розквіту тлумацтва воно було бажаним, і за нього змагалися кілька конкурентів (претендентів), а рада та лонгери вибирали найбільш придатного з-поміж зголошених кандидатур. Так, М. Байдулович, претендуючи на посаду тлумача, подавав рекомендації від короля та senatorів та різних достойників королівства.

Ще одним аргументом при виборі кандидата була готовність стати “плюс-оферентом”. Це характерний і часто вживаний термін з лонгурської лексики. *Plus offerens* – це особа, яка готова давати більші доходи місту, ніж інші претенденти (*concurrentes*). Так, згаданому уже М. Байдуловичу лонгерія охоче надає тлумацтво, оскільки він уже встиг побувати на цьому уряді, і ніхто з тлумачів не зміг запропонувати більші доходи (*poniewasz się żaden nad niego nie znalazł plus offerens*) ⁷⁷. Така ж аргументація час від часу повторювалися і в пізніші скрутні часи, навіть тоді, коли поза єдиним кандидатом більше ніхто з міщан не виявляв бажання бути тлумачем.

Обов’язки і права тлумача. Зрозуміло, що перший і головний обов’язок тлумача був переклад та комунікація між купцями різних етносів. При обранні на тлумацтво Лазаря Давидовича уточняється, які саме мови він знав: турецьку, татарську і “орієнтальну” (ймовірно, це грецька, бо під “орієнтальними купцями” в ті часи розуміли греків) ⁷⁸. Знання та досвід мов повинен був бути “досконалим” (як сказано в декреті Августа II від 1698 р. для Юрія Коці Драгновича: *w tłumaczeniu pomienionych języków dowcip y doskonałą experyencją*) ⁷⁹. Там же пояснюється, що цей тлумач добре знає грецьку, турецьку, татарську, вірменську та інші мови.

Тлумач мав повідомляти не лише про іноземних купців, але й про купців з інших міст Корони, а особливо вишукувати потенційних шпигунів, які би прикривалися торгівлею; пильнувати як міські, так і замкові мита; стежити, щоб склади по передмістях не робили, львівський склад не оминали. Кожного купця, який прибував до Львова з товаром чи грошима, тлумач мав “презентувати” (тобто представляти) бурмистрові та лонгерам. Обов’язково мала подаватися інформація про те, скільки приїжджий купець мав грошей і товарів. Без бурмистрівської і лонгурської “ціх” (печаток) взагалі жодного купця не можна було ні впускати, ні випускати з міста ⁸⁰. Наприкінці XVII ст. вже згадується вимога трьох “ціх”: замкової, бурмистрівської та лонгурської ⁸¹. У контракті Л. Давидовича оговорюється теж цікавий момент – якби хтось із чужоземних купців наважився звернутися до міського чи гродського уряду для вирішення своїх справ без відома тлумача, то карою за такі дії були штраф, визначений бурмистром, та ув’язнення (*iuxta arbitrium proconsulis et carceribus*) ⁸².

Тлумач мав як право, так і обов’язок участі в конфіскаціях (*zaborach*) товарів у порушників права складу (*transgressores depositarii*). Якщо конфіскація відбулася під наглядом або за донесенням (*ex dilatione et denuntiatione*) тлумача, тоді з цієї конфіскації з відома уряду тлумач мав право брати собі “контентацію” (винагороду). Переважно це була частина конфіскованого товару чи грошей. У договорі Л. Давидовича (1673 р.) акценти вже були дещо зміщені – у тексті йдеться радше про відшкодування

⁷³ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 885, арк. 34.

⁷⁴ Там само, спр. 883, арк. 200, 255; спр. 888, арк. 183.

⁷⁵ Там само, спр. 885, арк. 255 (*salvis nihilominus regalibus ac reipublicae contributionibus ac oneribus z połowice kamienice swoiey Gluszkiewiczowska nazwanej przez p. Baydulowicz pendendis*).

⁷⁶ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 888, арк. 183, 220.

⁷⁷ Там само, спр. 885, арк. 30.

⁷⁸ Там само, арк. 215.

⁷⁹ Там само, оп. 1, спр. 61, арк. 181.

⁸⁰ Там само, оп. 2, спр. 884, арк. 11–12.

⁸¹ Там само, спр. 887, арк. 185 зв.

⁸² Там само, спр. 885, арк. 218.

витрат тлумача на переслідування порушників львівського складу, аніж про його участь у розподілі конфіскованого майна⁸³.

У лютому 1676 р. (“у час цей небезпечний”) особлива увага приділялася пильнуванню шпигунів. Всіх купців брали під жорсткий контроль: лонгєрський писар мав вести окремий реєстр, куди фіксував усіх прибулих, і вони не мали права виїхати кудись без квитанцій від бурми́стра, лонгєрів і, звісно, без відома тлумача⁸⁴. В новому, модифікованому контракті з того ж року зв'язка між тлумачем і лонгєрським писарем посилювалася ще більше. При виписуванні квитанцій тлумач постійно мусив комунікувати з писарем економії, а писар, зі свого боку, не мав права видавати квитанцій без відома тлумача. Ці вимоги трактувалися (бодай теоретично) досить серйозно, адже за невиконання їх порушник мав бути покараний втратою свого уряду⁸⁵. Також тлумач тоді спеціально застерігав, щоб без його помічника (баришника) не проходила жодна торгівля (очевидно, де бодай однією із сторін є чужоземний купець). Договір 1677 р. фіксує обов'язок тлумача представляти новоприбулих купців адміністраторам штукового податку⁸⁶.

Ще одним із обов'язків тлумача було прикрашати катедральний костел якісними килимами (*przednieyszymi kobiercami*) або оббивками (*iakimkolwiek obiciem iako nayprzystoynieyszym*) на Великдень, Зелені свята і Різдво, а на день виборів міських урядників – ратушну залу (*na novitve electionis magistratus; pro decore stubae praetorianae*)⁸⁷. У договорі Л. Давидовича при цій умові (крім трьох вищезгаданих свят), зазначено також й інші урочисті (“хвалебні”) свята⁸⁸. З певних причин 1702 р. рада зробила поблажку для Ю. Коці Драгновича і сама зайнялася прикрашанням приміщень на свята і вибори, але застерегла, що це є виняток – лише для цього разу (*pro hac sola vice*), і потім тлумач має повернутися до давньої практики⁸⁹.

Присяга. Які б умови і в якому б порядку їх не висували лонгєри і місто до тлумачів у договорі, незмінно першим пунктом завжди йшло питання присяги, оскільки на тлумачу лежали не лише економічні (торгівельні), але й політичні (поліційні) функції, контакти з іноземцями і т. д. Така людина не могла бути незаприсяженою на вірність містові, королю і Речі Посполитій, бо інакше не вважалась би попросту надійною. Новопризначений тлумач мав принести звичайну “тілесну” присягу⁹⁰ відповідно до роти (формули), внесеної до книг виборів міських урядників⁹¹. Про це чітко зазначають лонгєри: *iuxta rotham in libris electionis descriptam*⁹².

Питання прийняття міського громадянства. Від тлумача вимагалось бути повноправним громадянином міста, тобто бути прийнятим до “міського права” і скласти присягу громадянина. Також він мав бути осілим у місті (*civis possessionatus*). У 1711 р. таку чітку вимогу було висунуто А. Пйотровичу, бо він досі не прийняв громадянства, не склав присяги і не набув належної нерухомості, але пообіцяв невдовзі це виконати (*ius civitatis obligoval się in brevi spatio takowe przyiąć i o possessyq sufficientem postarac się*)⁹³. Але в 1712 р., коли укладався вже другий контракт із цим тлумачем, йому це знову пригадали, адже він на той момент так і не виконав зобов'язання. Йому дали рік часу на прийняття до міського права. Якщо на громадянську присягу йому було відведено рік часу, то присягу на тлумачтво він мав скласти негайно, і щойно після того йому дозволялося брати собі баришників для допомоги⁹⁴.

Міські та королівські тлумачі. Окрім суто міських тлумачів були ще й королівські, які виконували доручення короля або його старости, їздили у дипломатичні місії тощо. Вони з містом не укладали жодних договорів про оренду тлумачтва. До міських тлумачів формально вони не мали ніякого прямого відношення, крім того, що інколи одна і та ж особа, могла спершу бути королівським тлумачем, а потім укласти угоду з містом і стати міським тлумачем, або навпаки – почати з міського уряду, а потім перейти на службу до короля. Подекуди поєднувалися обидва уряди.

⁸³ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 885, арк. 219.

⁸⁴ Там само, арк. 248.

⁸⁵ Там само, арк. 257.

⁸⁶ Там само, арк. 285.

⁸⁷ Там само, спр. 883, арк. 199, 338; спр. 885, арк. 38; спр. 888, арк. 66.

⁸⁸ Там само, спр. 885, арк. 219.

⁸⁹ Там само, спр. 888, арк. 68.

⁹⁰ Тілесна присяга – звична для міщанського стану присяга зі вкляканням навколiшки.

⁹¹ Орест Заяць, “Присяги львівських міщан та урядників у XVII–XVIII століттях”, *Записки НТШ* 271 (Львів: Друкарня НТШ, 2018): 690–691.

⁹² ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 888, арк. 182.

⁹³ Там само, арк. 218.

⁹⁴ Там само, арк. 314.

Із книг контрактів відомо, що деякі з “контрагентів” вже були раніше королівськими перекладачами, але будучи львівськими купцями та міщанами (тобто особами, які прийняли міське громадянство), міська рада вирішувала призначити їх паралельно ще й міськими тлумачами. Так, зокрема, було з греком Яні Афендиком, котрий до того діяв у Львові як королівський тлумач, а від літа 1638 р. ще й одночасно як міський. У своїй діяльності, особливо, що стосується сплати обіцяних надходжень до міста, йому було окремо суворо заборонено відговорюватися і прикриватися будь-якими протекціями, службами, глейтами, тобто “залізними листами”, як від короля, так і від будь-кого іншого (*litteris moratoriis aut salvi conductus a proceribus regni*)⁹⁵.

Конфлікт інтересів між королівськими та міськими тлумачами яскраво розгорівся в часи останньої каденції Ю. Коці Драгновича. Тоді в якийсь момент дійшло до спроби узгодити діяльність обох тлумачів: виникла якась домовленість між міським тлумачем Ю. Коці Драгновичем та королівським Шимоном Донабедовичем. Власне цього останнього дослідниця Р. Круль-Мазур хибно взяла за об’єкт дослідження як типового представника львівських міських тлумачів і винесла в назву дослідження⁹⁶. Однак, він якраз був не міським тлумачем, а суто королівським. Лонгери його називають *nieiaki p. Szymon Donabiedowicz* і зазначають, що він безпідставно “вдирався” в міський тлумацький уряд⁹⁷. Це певною мірою вказує на те, що вони із ним не були добре знайомі, і для них він – особа радше стороння.

Ю. Коці Драгнович та Ш. Донабедович поділили між собою обов’язки. Але для міста це вийшло на гірше. Як наслідок, Ш. Донабедович “відірвав” собі від міського тлумача велику частину купців і обіцяв від них давати половину належних грошових внесків та килимів на місто. У підсумку вийшло, що на початках якусь невелику частину задекларованих обов’язків Ш. Донабедович хоч якось виконував, але згодом взагалі занедбав свої обіцянки, і міська економія зазнала великих втрат у доходах: за останні два роки своєї каденції Ю. Коці Драгнович через це недоплатив 600 зл. і замість трьох пар килимів зміг дати лише одну.

Спершу економія оскаржила Ю. Коці Драгновича, але потім було вияснено, що винуватець тут якраз Ш. Донабедович, який просто підвів партнера. Тому лонгери в новому контракті наголосили, що “треба триматися привілеїв, де затверджено і чітко сказано, що тільки один хтось осілий в місті, хто мови знає, може бути обраний на тлумача”⁹⁸. Через це непорозуміння Ю. Коці Драгнович був відсторонений від уряду до вияснення обставин, і, як наслідок, упродовж семи місяців уряд тлумача був вакантний. Врешті лонгерія наважилася “з огляду на попередні заслуги” переобрати на четверту каденцію Ю. Коці Драгновича, навіть попри те, що він опосередковано завдав шкоди міським доходам. Але головний аргумент тут був все таки той, що протягом цього часу просто не було охочих “конкурентів” очолити міське тлумацтво.

Для XVII ст. В. Кривонос наводить таких знайдених ним королівських тлумачів: Григорій Муратович (1639 р.), Сулейман Рубай (1646 р.), Лазар Серебкович (1619–1624) і ще кількох т. зв. “посольських тлумачів”⁹⁹. Окрім того, відомо, що королівськими тлумачами були Кшиштоф Захнович (до 1685 р.) і вищезгадані М. Байдулович (1685–1698) та Ю. Коці Драгнович (від 1698 р.)¹⁰⁰.

Дати укладання угод. Угоди на тлумацтво бували переважно трирічні. Вони могли укладатися як безпосередньо перед початком вступу тлумача на уряд, так і одночасно зі вступом, а іноді навіть постфактум. Так, наприклад, М. Вартерисович уклав угоду 2 жовтня 1632 р., але вступом на уряд вважався день святого Михаїла (в католицькій традиції – 29 вересня)¹⁰¹, тобто декілька днів перед тим. Я. Афендик почав свою каденцію від дня Святої Трійці (у 1638 р. це свято припадало на 30 травня), а сама угода укладена 2 червня 1638 р. Третя угода Я. Афендика демонструє протилежний приклад. Вона була укладена 1 квітня 1651 р., але каденція почалася пізніше – 15 червня¹⁰².

Василь Михайлович уклав тлумацьку угоду на Різдво – 24 грудня 1652 р., але на уряд заступив щойно 22 лютого 1653 р. Ідентичну угоду в той же час (на Різдво) було укладено В. Михайловичем

⁹⁵ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 882, арк. 236, 414.

⁹⁶ Król-Mazur, “Rola i działalność...”, 215–225.

⁹⁷ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 888, арк. 265.

⁹⁸ Там само, арк. 265.

⁹⁹ Кривонос, *Східна торгівля Львова...*, 447–448.

¹⁰⁰ Орест Заяць, “Львівський тлумач Миколай Байдулович: від побожності і безкорисливості до інтриг, корупційних скандалів і таємної спілки”, *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету* 25 (Львів: Видавництво ЛНУ, 2024): 114–115.

¹⁰¹ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 881, арк. 200.

¹⁰² Там само, спр. 883, арк. 197.

і в 1655 р. (на термін 1656–1659 рр.). М. Байдулович у 1667 р. уклав угоду 18 лютого, а каденція починалася з 19 березня¹⁰³. Але вже в 70-х рр. XVII ст. було інакше. Наприклад, контракт укладено 4 грудня 1672 р., але каденція мала починатися з 1 квітня 1673 р.¹⁰⁴

Як уже згадувалося, більшість оренд укладалися на три роки, але з огляду на скрутні обставини, коли 15 лютого 1676 р. було підписано суттєво модифікований контракт з М. Байдуловичем (“до вірних рук”, *do wiernych rąk / ad fidelem administrationem*), де вперше було зазначено, що ця угода укладається не на конкретні роки (*ten kontrakt na lata pewne nie zakłada się*), а фактично трактувалося, як різновид доживоття, або, як мінімум, хронологічно необмеженого перебування на уряді. Однак, при цьому залишалася також і можливість розірвання угоди і передання тлумачтва комусь іншому¹⁰⁵.

Врешті економи досить швидко розчарувалися в ідеї безстрокового договору, і вже того ж самого року було укладено новий контракт із все тим же М. Байдуловичем, в якому говорилося, що внаслідок адміністрування ним тлумачтва на попередніх модифікованих умовах лонгерія зазнавала збитків і ледь виходила в нуль (*minus contenta*), оскільки практично все, що вносилося до каси, витрачалося на подорожні видатки тлумача з баришниками¹⁰⁶ (очевидно, йдеться про переслідування порушників права складу та дорожнього примусу, коли тлумач виїжджав ловити порушників і, як уже згадувалося, мав право відшкодовувати собі витрати).

Коли саме схаменулися лонгери, що умови “довіреного адміністрування” не вирішують проблем, складно сказати, оскільки цей новий контракт не має дати (зумисно залишені прогалини для позначення дня і місяця)¹⁰⁷. Якщо виходити із хронології попередніх і наступних записів, це мало би відбутися десь між березнем і жовтнем. Так, замість безстроковості, лонгери пішли на другу крайність – взагалі обмежили дію угоди на один рік. Наступні угоди укладалася також на рік – від Успіння до Успіння (переважно у переддень початку каденції)¹⁰⁸. І так тривало до 1685 р.

У подальшому, на зламі XVII–XVIII ст. початки й кінці каденцій змістилися на січень (це міг бути Новий рік або середина січня), зрідка на лютий. У 1685 р. угода укладалася 1 січня і тоді ж починалася каденція. У 1694 р. контракт було укладено на півроку раніше (31 липня). В наступні роки довший час контракти укладалися або в грудні або на початку січня, але каденція починалася чітко 15 січня. І лише в 1711 р. каденція почалася заднім числом – 1 лютого, хоча сам контракт укладено 17 лютого. Останній тлумачий контракт записаний під датою 15 грудня 1712 р., а каденція стартувала 1 лютого 1713 р.

У 1685–1712 рр. відновилося давня практика трирічних (зрідка – дворічних) контрактів. Якби при чинному тлумачі в нього з’явилися конкуренти, які хотіли би теж взяти участь у конкурсі і позмагатися за тлумачий уряд (*concurrere*) на наступну каденцію, то про це потрібно було попереджати за квартал до закінчення дії попередньої каденції¹⁰⁹.

Недобуті контракти. Часто тлумачі не добували до кінця своєї каденції через зловживання чи з інших причин. Так, у квітні 1651 р. Я. Афендик уклав контракт на три роки, але вже під кінець наступного 1652 р. записана нова угода економії з Василем Михайловичем (названим у М. Капралю помилково Василем Миколайовичем), при чому з дивним формулюванням – що він має досвідченість у знанні мов і в тлумачьому нагляді (можливо, був перед тим королівським тлумачем)¹¹⁰. Куди подівся Я. Афендик з його трирічним контрактом – невідомо. Так само М. Байдулович уклав свій перший тлумачий контракт ще в серпні 1657 р., хоча до лютого 1659 р. ще мала би тривати каденція Василя Михайловича¹¹¹.

М. Байдулович також не добув терміну і вирушив у паломництво, а оскільки цей уряд був персональний (вимагалася особиста присутність у місті при виконанні обов’язків), то лонгери почали шукати заміну і обрали Томаша Абрамовича. Укладення контракту тоді відбулося чітко в один день з загальноміськими виборами (22 лютого 1660 р.), і в той же день він набрав чинності¹¹². Загалом співпадіння початку каденції із міськими виборами було радше рідкістю, і його дотримувалися лише у 1653–1664 рр.

¹⁰³ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 885, арк. 30.

¹⁰⁴ Там само, арк. 195, 201.

¹⁰⁵ Там само, арк. 249.

¹⁰⁶ Там само, арк. 255.

¹⁰⁷ Там само, арк. 257.

¹⁰⁸ Там само, арк. 283–285; спр. 886, арк. 3–4, 48, 127.

¹⁰⁹ Там само, спр. 885, арк. 33.

¹¹⁰ Там само, спр. 883, арк. 252.

¹¹¹ Там само, арк. 335–339.

¹¹² Там само, спр. 884, арк. 9.

У 1671–1672 рр. відбувалися суперечки щодо законності поведінки М. Байдуловича¹¹³. Тому в грудні 1673 р. міська рада визнала “ближчим” на тлумацький уряд Л. Давидовича, хоча ще рік перед тим (у грудні 1672 р.) контракт було укладено з М. Байдуловичем (*Łazar Dawidowicz ... do tłumactwa jest bliższy nad Baydułowicza uznany*). Але й це не потривало довго. Л. Давидович теж відзначився зловживаннями, і проти нього було порушено судову справу, а врешті він помер, не добувши свого терміну. Після цього на уряд знову повернувся М. Байдулович. Як зазначалося, це було розірвання (*recessio*) контракту, який був скасований (*anihilowany*) спеціальним декретом міської ради, а до того ж ще й уневажнений самою смертю контрагента (*morte ipsa tegosz Dawidowicza sublatus*)¹¹⁴.

Не добули контракту Вартан Шимонович і Яні Миколайович, кожен за свої зловживання. З Я. Миколайовичем, який мав би бути тлумачем у 1698–1701 рр., лонгери уже в 1699 р. мусили розірвати та скасувати (*rescindere et annihilare*) контракт за підсумками першого року його діяльності. Але причиною стали не стільки утиски купців (як це робили його попередники), скільки те, що у тлумацькому уряді взагалі почався хаос (*in hoc officio inconvenientia*): купці масово оминали львівський склад, їздили аж до Гданська та по містах Корони (*z kupiami wprzod u wzad przechodzili*)¹¹⁵.

Внески для міста за оренду тлумацтва. Тлумач за виконання свого уряду не брав платні, а навпаки, за оренду його як міської монополії мусив сплачувати місту певну суму, яка кожного року переглядалася. Гроші платилися на руки економам міської каси¹¹⁶, а за сплачені внески тлумач отримував лонгерські квитанції (квити)¹¹⁷. І ці внески за оренду варто розглянути детальніше, бо хоча це й нудний перелік фактів та цифр, які, до того ж, постійно змінювалися, але він важливий з огляду на те, що про них дуже мало що відомо, а поодинокі публікації з історії тлумацтва вибірково інформацію за окремі роки поширюють на цілі століття існування тлумацтва у Львові.

Місто розглядало оренду тлумацької функції як суттєвий канал поповнення міської казни. Економи (особливо з другої половини XVII ст. – після Хмельниччини) бідкаються, що міська господарка спустошена і зруйнована, а наявні доходи ніяк не можуть задовольняти громадські потреби (*żadnym sposobem necessariat publicae sufficere nie mogą*)¹¹⁸. Ситуація погіршилася ще більше після облоги Львова 1672 р. Цей період лонгерські писарі називають “нешасними часами” (*calamitosa tempora*), адже були знищені міські села, ґрунти, млини та інші муніципальні підприємства, звідки відбувалося наповнення міської каси, а видатки міської каси навпаки зростали¹¹⁹.

У 1632 р. за всі три роки тлумач мав заплатити місту 1000 зл.¹²⁰ Природно, його завданням було заробити (стягуючи торгові збори з купців) набагато більше, щоб надлишок залишався у нього як винагорода за діяльність. Ця сума не платилася одним разом, а ділилася на роки. Натомість роки розбивалися на “рати” (*ratatim*, тобто через розтерміновані платежі). Так, у 1632 р. у перші два роки тлумач платив по 300 зл. (двічі на рік по 150 зл.), а в третій рік – максимальну суму, 400 зл. (по 200 зл.). В межах року тоді внески робилися на львівський ярмарок – на св. Агнеси (21 січня) і на свято Божої Матері Зільної (тобто Успіння, 15 серпня).

Я. Афендик (1638 р.) зобов’язався сплатити місту вже меншу суму – 700 зл. на три роки (по 116 зл. і 20 грошів двічі на рік – на св. Трійцю і на св. Агнесу)¹²¹. У наступній каденції Я. Афендик платив такі ж рати від внесків, але на св. Михайла та св. Агнеси. У 1651 р. він орендував тлумацтво за 1050 зл. (по 350 зл. на рік, двома річними ратами по 175 зл. – на свято Успіння і св. Агнеси)¹²². У 1652 р. – 750 зл. на рік (ратами по 125 зл. на Успіння та Агнеси).

М. Байдулович (1657 р.) платив спочатку 900 зл. (по 300 зл. щороку, ратами по 150 зл., теж на Успіння і Агнеси)¹²³, але вже в 1667 р. його річна оренда становила суттєво більшу суму – 1200 зл. (отже на три роки виходило 3600 зл.!), при чому перший внесок (500 зл.) ішов не через якийсь час, а

¹¹³ Детальніше про постать М. Байдуловича та його поведінку на тлумацькому уряді див.: Заяць, “Львівський тлумач Миколай Байдулович...”, 96–119.

¹¹⁴ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 885, арк. 255.

¹¹⁵ Там само, спр. 887, арк. 184 зв.

¹¹⁶ Там само, спр. 885, арк. 31.

¹¹⁷ Там само, арк. 37.

¹¹⁸ Там само, арк. 104.

¹¹⁹ Там само, арк. 106.

¹²⁰ Там само, спр. 881, арк. 201. Окрім звичайної суми орендної плати бували й додаткові – добровільні внески з боку тлумача. Наприклад, той же Миколай Вартерисович (1632 р.) зголосився давати до міської ради по 12 зл. на кожні Зелені Свята та Різдво під час своєї каденції (див. там само).

¹²¹ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 882, арк. 236.

¹²² Там само, спр. 883, арк. 198.

¹²³ Там само, арк. 337.

авансом, одразу при укладенні контракту. Причина такої нагальності – потреба внести кошти на негайні міські потреби, а особливо “на відправку ласощів” для вирішення справ при королівському дворі (*expeditio bellariorum postcurialium*)¹²⁴. Можливо, йшлося не конкретно про солодощі, а загалом про дарунки двору. Друга “рата” – на Успіння, тобто під час Ярославського ярмарку (300 зл.), а третя – вже на св. Агнеси наступного року (400 зл.). Це був амбітний приріст внесків М. Байдуловича порівняно з його попередниками. У контракті 1672 р. залишено ту ж суму, але на рік вона платилася двома ратами – по 600 зл. на св. Агнеси і на св. Івана (24 червня)¹²⁵.

За несплачену рату можна було посадити тлумача до в’язниці, а його майно зайняти шляхом інтромісії (“введення у володіння”)¹²⁶. В іншому договорі говориться про відібрання тлумачтва (яке передавалося іншому купцю) і майна, доки не виплатить заборговані рати¹²⁷. У контракті М. Байдуловича говорилося, що якби тлумач зухвало відмовлявся (*temere denegowai*) сплатити чергову рату, то її стягнуть у подвійному розмірі (*in duplo*)¹²⁸.

Коли було обрано на тлумача Л. Давидовича (1673 р.), то економи домовилися про перший річний внесок у 900 зл., а суму внесків другого і третього року відклали на потім, в надії, що війна з Туреччиною припиниться, і цю суму можна буде збільшити (*ieżeli pokoju pożądanu nastąpi, auctiq w drugim roku*)¹²⁹. Для першого року розписали три етапи сплати (по 300 зл.) – на св. Агнеси, св. Івана Хрестителя та Успіння.

У лютому 1676 р. лонгери спробували замінити внесок річної суми на просту виплату третини від зібраного бариша тлумачу і баришникам. Але і цей крок було визнано невдалим. І одна з причин – замирання далекоюсяжної торгівлі у Львові. Як зазначив про це лонгеський писар: “через постійні тривоги і небезпеки від ворога Корони і через зруйнування держави, ледве можна зустріти якогось купця, щоб сюди приїхав з товарами”¹³⁰. Отже, як було сказано, вже того ж 1676 р. лонгери повернулися до давньої практики щорічних фіксованих внесків.

Цим разом, оскільки угода укладалася лише на один рік, М. Байдулович мав сплатити невелику суму – 400 зл. і то розбиту на чотири рати по 100 зл. (на початку контракту, на Ярославський ярмарок, на св. Агнеси 1677 р. і при завершенні контракту)¹³¹. Подальші однорічні контракти 1677–1683 рр. мають дещо вищий внесок – 600 зл. (хронологія розбивки на рати аналогічна, але суми інші – відповідно: 150, 150, 200 і 100 зл.)¹³².

Остання каденція М. Байдуловича (1684–1685 рр.) припала, очевидно, на черговий виток кризи в торгівлі, оскільки сума річного внеску різко впала – аж до 270 зл. на рік (як це контрастувало з давніми внесками по 1200 зл. того ж Байдуловича!), і річні рати розподілялися цим разом так: (на св. Агнеси 100 зл., на середпостя 70 зл., перед Ярославським ярмарком і при закінченні каденції ще по 50 зл.)¹³³.

Очевидно, це було “дно” доходів з тлумачтва, і влада міста намагалася радикально переломити цю ситуацію. По-перше, повернулася практика трирічної оренди (*contractus triennalis*), а по-друге, новий тлумач В. Шимонович задекларував вносити щороку по 600 зл., і йому наголошувалося, щоб цим разом він не відговорювався жодними небезпеками в Короні¹³⁴. Його угода цікава тим, що в ній наперед оговорюються різні рати і різні терміни їх сплат залежно від років. Отже, у перший рік періоди сплат йшли так: львівський ярмарок, Зелені свята, ярославський ярмарок, мостиський ярмарок (відповідно 300+100+100+100 зл.), а на другий і третій роки інакше: св. Агнеси, перед Зеленими святами, на ярославський ярмарок та після мостиського ярмарку (200+150+150+100 зл.)¹³⁵. З цього видно більшу прив’язаність уже не так до свят, як до ярмарків. Крім того, бачимо, що в деяких випадках внески сплачуються не на певну дату, а до чи після неї.

¹²⁴ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 885, арк. 31.

¹²⁵ Там само, арк. 198.

¹²⁶ Там само, спр. 882, арк. 236.

¹²⁷ Там само, арк. 414.

¹²⁸ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 885, арк. 31.

¹²⁹ Там само, арк. 217.

¹³⁰ Там само, арк. 250.

¹³¹ Там само.

¹³² Там само, арк. 284–285; спр. 886, арк. 3–4, 48, 127.

¹³³ Там само, арк. 178.

¹³⁴ Там само, арк. 255: *sine ulla defalcatione nie wymawiając się żadnemi niebezpieczeństwem w Koronie*.

¹³⁵ Там само, спр. 886, арк. 255.

Попри спробу В. Шимоновича запропонувати містові щось краще, ніж було за часів М. Байдуловича, очевидно, і він скотився до практики здирництва (депактації) щодо іноземних купців. Уже на другий рік оренди дійшло до серйозної суперечки і т. зв. “орієнтальні” купці (греки) у березні 1686 р. поскаржилися до лонгерії на те, що В. Шимонович хотів стягувати з них зайві збори і при цьому не бажав показати своїх прав і привілеїв на тлумачтво. Ці скарги завершилися тим, що місто пішло на компроміс з чужоземними купцями і фактично здало тлумачтво їм в оренду при формальному збереженні на уряді місцевого тлумача. Так почався шестирічний період орендування “орієнтальними купцями” тлумачтва, про що йтиметься далі.

Після завершення цього періоду, при новому тлумачі Ю. Коці Драгновичу річна оренда тлумачтва становила 600 зл. Чотири рати сплачувалися по 150 зл.: на середпостя (потім змінено на 1 березня), св. Трійці, ярославський ярмарок і на закінчення року (потім змінено на Різдво). Окрім того, тлумач мав дати наперед (*anticipative*) три пари килимів – за наступні три роки тлумачтва¹³⁶. Діяльністю Ю. Коці Драгновича місто було задоволене, тож лонгери похвалили його за добре дотримання правил контракту і неодноразово переобирали на тлумача упродовж 1702–1710 рр.¹³⁷

Правда, досить швидко довелося відмовитися від практики давання килимів наперед, і в контракті 1705 р. лонгери погодилися, щоб тлумач давав по парі кожного року, як колись. Причиною цим поблажкам були непрості умови: Ю. Коці Драгнович виправдовувався скрутними обставинами (*rebus angustis*)¹³⁸. Цікаво, що ця умова була настільки важлива для міста, що воно окремо застерігало, що килими мали бути найкращі, а якби він цього не виконав, то втрачав тлумачтво.

У часи останнього відомого міського тлумача А. Пйотровича річна сума внеску за тлумачтво становила 500 зл. і ділилася на чотири частини. Сплата “рат” уже прив’язувалася не до свят чи ярмарків, а до пір року. Вони вносилися на перший день останнього місяця кожної пори: 1 травня (весна), 1 серпня (літо), 1 листопада (осінь) і 1 лютого (зима)¹³⁹. При останній (довгій, бо шестирічній) каденції А. Пйотрович зобов’язався при завершенні контракту пред’явити владі всі шість квитанцій про передачу кожної пари килимів касирам міської ради¹⁴⁰.

Період “орієнтальних” (грецьких) купців в історії тлумачтва. Як згадувалося, в 1686 р. після скарг купецтва на В. Шимоновича місто пішло на радикальний крок. Купці уклали з лонгерією договір про оренду тлумачтва і чітко оговорили свої власні зобов’язання (звідси назва цього договору – “*Oblig*”, від лат. *obligatio* – зобов’язання). Ймовірно, така співпраця міста з “колективним” грецьким тлумачтвом не була чимось зовсім новим і мала вже певні прецеденти в історії, наприклад, у 1560 р., коли на уряді тлумача були записані “греки” без уточнення прізвищ¹⁴¹.

Цим разом (1686 р.) їхні імена відомі: Ніколаос Міху (*Νηκολαος Μιχου*), Контантинос Ніколау (*Κωνσταντινος Νικολαου*), Хаджі Кіріакіс (*Χατζι Κυριακис*)¹⁴². В угоді греки запропонували самі давати місту через руки тлумача по 500 зл. (дещо менше замість обіцяних В. Шимоновичем 600 зл.), а до того ж два добротних турецьких килими. І при цьому були готові ще й окремо розраховуватися з самим тлумачем, про суму подяки якому вони мали домовитися з ним окремо (*in vim gratitudinis obiectuemy osobno dać nagrode*)¹⁴³.

Бачимо, що купці готові були приїжджати до Львова попри воєнні лихоліття, торгувати тут, але хотіли звести до мінімуму присутність у своїй торгівлі надокучливого (по суті, здирницького на той час) уряду тлумача. Перший річний внесок і два килими купці готові були дати вже й одразу при укладенні “облігу”. Навіть, щоб перекрити ще один почесний обов’язок тлумача (оббивання костельних та ратушних меблів на свята та вибори), греки хотіли домовлятися з місцевими львівськими купцями, щоб вони позичали свої килими на свята та урочистості (і львівські купці вже гарантували тлумачу, що такі килими нададуть).

Грецькі купці пообіцяли не торгувати з іншими іноземцями, а також з євреями і шотландцями. Більше того, купці взяли на себе обов’язок пильнування права складу і донесення інформації про його порушників тлумачові. Грецькі купці навіть на кшталт давніх тлумачьких контрактів застерегли

¹³⁶ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 887, арк. 186.

¹³⁷ Там само, спр. 888, арк. 65, 180, 265.

¹³⁸ Там само, арк. 181.

¹³⁹ Там само, арк. 219.

¹⁴⁰ Там само, арк. 312.

¹⁴¹ Kapral, “Urządnicy miasta Lwowa...”, 360.

¹⁴² ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 1, спр. 61, арк. 178. Висловлюю подяку за відчитання досить недбалих і слабочитабельних грецьких підписів Маркіяну Домбровському.

¹⁴³ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 886, арк. 308.

собі форс-мажорні обставини – війну або епідемію – як умову, що звільняє їх від сплати внеску 500 зл. до міської каси. За такого підходу, тлумач фактично залишався дійсно лише перекладачем (правда, з обов'язком виписувати перепустки і представляти купців міській владі).

Ця угода з “орієнтальними” (грецькими) купцями викликала чимале невдоволення у львівського поспільства. У скаргах міщан 1687 р. ситуація описувалася взагалі драматично: греки у Львові встановили собі монополію на східну торгівлю, мали тут, наче в “Грецькій землі”, власного старосту з кількома наближеними особами, з якими він здійснював приватні суди в питаннях торгівлі¹⁴⁴. Ще один з найважливіших моментів, чому це було на думку громади протиправно: тлумачтво мало належати місцевим, відомим у місті людям, осілим громадянам, а греки-чужинці під цю категорію не підпадали. Влада посилялася на те, що колись грецькі купці орендували львівське тлумачтво, ймовірно, маючи на увазі 60 ті рр. XVI ст., коли орендарями тлумачького уряду були згадувані вище греки¹⁴⁵.

Угода-“обліг” при збереженні на уряді тлумача В. Шимоновича мала діяти до 1 січня 1689 р., але він продовжував свої зловживання (як згадували самі лонгери – збирав бариш далеко поза Львовом – у Самборі, Мостиськах, Ряшові та Ярославі, і взагалі дозволяв собі стягувати суми далеко більші від того, що було йому дозволено, при цьому не надаючи необхідних послуг торговцям).

Купці поскаржилися на тлумача королю (від якого видано йому догану), а тому вже в лютому 1687 р. (не минуло й року відколи укладено “обліг” з грецькими купцями) В. Шимоновича усунули від тлумачтва, а на його місце призначили Кшиштофа Зелінського, з яким уклали договір на два роки¹⁴⁶. Його прямою повинністю було пильнувати, щоб купці не оминали права складу, допомагати іноземцям в їхніх торговельних справах і стерегти, щоб їх ніхто не утискав. Фактично, К. Зелінський виконував обмежені тлумачькі функції спільно з грецькими купцями.

Черговий “обліг” грецьких купців було укладено на початку січня 1689 р.¹⁴⁷ Цим разом маємо польську транслітерацію імен цих купців: Миколай Крістіаніца (*Mikolai Krystianica*), Костянтин Муцевич (*Konstantyn Muciewicz z Tarnawy*) та Хаджі Кіріак (*Hadzi Kiriaki z gory Synai*)¹⁴⁸. Вони представлялися як делегати від усього східного купецького загалу, які прибули до ратуші вести переговори з лонгерами. Як і перед тим, тлумач брав від них бариш, але передавав лонгерам, а греки самі домовлялися з тлумачем, як його винагородити. Як і в попередньому “облігу” греки мали пильнувати права складу і т. д.¹⁴⁹ Цікаво, що купецькі зобов'язання укладалися на триріччя (1 січня 1689 – 1 січня 1692 рр.), а контракт з К. Зелінським – лише на два роки. Можна припустити, що це було зроблено, щоб синхронізувати їх, адже новий контракт із цим тлумачем укладено невдовзі по тому (на місяць пізніше)¹⁵⁰, і далі вони вже діяли спільно та одночасно. Купці погодилися платити до міської каси по 500 зл. на рік і давати килими (цим разом замість двох килимів щороку, дали авансом всі шість килимів на три роки).

Такий симбіоз, тобто співадміністрування тлумачького уряду К. Зелінським спільно з грецькими купцями, тривав до 1695 р. В останньому контракті Зелінського фігурують вже суто грецькі товари, грецькі купці – таке враження, що вся торгівля зосередилася навколо греків¹⁵¹. Після цього було вирішено не продовжувати договору з “орієнтальними купцями” і повернутися до звичайної задачі тлумачтва в оренду за 500 зл. річної оренди (ратами середпостя – 200 зл., св. Трійцю – 100 зл. і ярославський ярмарок – 200 зл.). Тлумачем став місцевий грек Роман Янович, який кожного року мав давати містові по парі килимів, а, крім того, оздоблювати ратушу і катедру. Те, що перед ним певний час колективно виконували купці, знову лягло на плечі тлумача. Наступний договір 1698 р. з Я. Миколайовичем теж розчарував лонгерів, і він пробув на уряді лише рік¹⁵².

¹⁴⁴ Детальніше про це див.: Заяць, “Негативні явища в міській торгівлі ...”, 51.

¹⁴⁵ Kapral, “Urzednicy miasta Lwowa...”, 360.

¹⁴⁶ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 886, арк. 327.

¹⁴⁷ Там само, арк. 424.

¹⁴⁸ Там само. Чи перші дві особи тотожні купцям з “облігу” 1686 р. – невідомо (імена однакові, а прізвища – ні). Під Тарнавою слід розуміти Тирново (Велико-Тирново) в Болгарії, на той час під Османською владою. Що стосується Кіріака, то він відомий своєю активністю у Львові, згадується в актах не раз, подекуди *de Synar*, що можна було би сприйняти за турецький Синоп. Але спорадичне уточнення “з гори” вказує таки, що йдеться про відому біблійну гору Синай, адже місто Синоп не розташоване під горою.

¹⁴⁹ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 886, арк. 424.

¹⁵⁰ Там само, арк. 429.

¹⁵¹ Там само.

¹⁵² Там само, спр. 887, арк. 171–173, 184 зв.

Підсумкову характеристику цьому періоду панування грецьких купців у Львові дали самі лонгери – вони вважали, що тоді тлумач був несамоостійним, а навпаки існувала “залежність” (*dependentia*) від іноземців, по суті сам тлумач був в ролі “баришника” при орієнтальних купцях¹⁵³. Тому чергова угода (1699 р.) з Ю. Коці Драгновичем сприймалася як повернення до “справжнього” тлумачтва (*veri interpretis munia obire*)¹⁵⁴.

Бариш. Майже у всіх договорах ідеться про те, що тлумач сам собі дати раду з таким великим напливом купецького люду не може, тому йому дозволяється брати собі до помічі баришників. Їхня назва походить від слова “бариш”, що початково означало зиск, користь або прибуток від торгівлі¹⁵⁵ або, радше, від посередницької діяльності в торгівлі. Самі джерела визначають це так: “*thumactwo u barysznictwo, to iest prowent pieniężny od kupców obcych przychodzący, ex speciali gratia od Królów Ichmsć miastu temu nadany*” або “*thumactwo u barysznictwo, to iest prowent pieniężny od złotych sta, po groszy dwadzie cia pultrzecia rachuił z kupców cudzoziemskich u postronnych antiquitus miastu należyty*”¹⁵⁶.

Отже, “бариш” і “тлумацьке” були синонімами. Їхня суть полягала у стягненні незначного відсотку від вартості оціненого товару. У давніші часи для початку XVI ст. бариш становив один орт (фертон) від ста злотих (флоринів)¹⁵⁷. Один орт (7,5 гроша) дорівнював чверті лічильного злотого (30 грошів). Відповідно, якщо перевести це на відсотки, то вийде лише 0,25%. В часи, коли велися книги контрактів, цей відсоток обраховували інакше – частка була вже вища: 15 грошів від 100 зл. (це вже 0,5%) – “відповідно до давного звичаю”, а з часом почали зазначати, що від “другого привілею”¹⁵⁸ додається ще т. зв. “особливий провент”: “пів восьма гроша” (тобто сім з половиною грошів)¹⁵⁹. Разом це становило вже 0,75%. Контракти строго забороняли стягувати з купців більшу суму (під загрозою втрати тлумачем свого уряду), бо така практика знищила би львівську торгівлю (а, як відомо, тлумачі нерідко вдавалися до зловживань і здирництва).

Загалом від середини XVII ст. в контрактах все більше говориться про утиски купців з боку тлумачів, а договори все детальніше оговорюють норми про запобігання непорозумінням (*aby u na potym z tłumaczami, do dissenssyey terminów prawnych u innyuch chalasów nie przychodziło*)¹⁶⁰. Уже в 1638 р. економи нарікають, що баришування (тобто тлумацький збір) зазнавало значних збитків, і тому вони намагаються його покращити¹⁶¹.

У 1676 р., при укладанні договору зі згаданим вище скандальним тлумачем М. Байдуловичем, який змінив на уряді теж досить неоднозначну постать – покійного Л. Давидовича, міські економи вирішили суттєво переглянути умови контракту. Так, лонгери нарікали тоді на складні часи, через які не могли здати тлумачтво в оренду: *prowent... po te czasy zle u zawoiowane*¹⁶² *upadł i czasami temi zlemi u niespokojnemi arendarza mieć nie mogliśmy*¹⁶³.

Тому цим разом місто надало тлумачтво М. Байдуловичу, навіть враховуючи його сумнівну славу, при чому “до вірних рук” (як він колись і хотів), а не в оренду¹⁶⁴. Умови були модифіковані – хоча залишилася ставка 0,75% (тобто 22 ½ гроші від 100 зл.), але ці гроші збиралися на пряму до лонгерів міської каси, а вже звідти вираховувався т. зв. “третій гріш” для тлумача (тобто місто залишало собі 2/3 від зібраних баришів), а решту віддавали тлумачу і баришникам за працю та клопоти (*za pracę u*

¹⁵³ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 887, арк. 185.

¹⁵⁴ Там само.

¹⁵⁵ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, вип. 2. (Львів, 1994), 23. Слово “бариш” тюркського походження і означає “мир”, “спокій”, “порозуміння”. Відповідно, “баришувати” – досягати порозуміння (у т. ч. при торгівлі). В Литовських статутах “баришник” або “боришник” – це свідок купівлі чогось Див.: Antoni Muchliński, *Źródłosłownik wyrazów które przeszły, wprost czy pośrednio, do naszej mowy z języków wschodnich, tudzież mających zobopólną analogię co do brzmienia lub znaczenia, z dołączeniem zbioru wyrazów, przeniesionych z Polski do języka tureckiego*. (Petersburg: Czcionkami Cesarskiej Akademii Nauk, 1858): 12; Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*. (Kraków: Nakład i własność Krakowskiej spółki wydawniczej, 1927): 36. Цікаво, що як і у випадку з населеними пунктами Тлумач і Товмачик, є ще й село Бариш (Тернопільської обл.).

¹⁵⁶ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 885, арк. 30.

¹⁵⁷ Charewiczowa, *Handel średniowiecznego Lwowa...*, 18.

¹⁵⁸ Очевидно, так економи називали другий (після привілею 1441 р.) установчий привілей на тлумачтво 1542 р.

¹⁵⁹ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 885, арк. 31.

¹⁶⁰ Там само.

¹⁶¹ Там само, спр. 882, арк. 235.

¹⁶² Під словом “завойовані” мається на увазі, що часи “насичені війнами”.

¹⁶³ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 885, арк. 246.

¹⁶⁴ Надання “до вірних рук” (*do wiernych rąk / ad fideles manus*) дає більш повноваження, ніж звична оренда, хоча в актах деталі цього не пояснюються.

fatigi). Далі ця одна третина ще раз ділилася на три частини: 2/3 забирав собі тлумач, а 1/3 йшла баришникам¹⁶⁵. Це була суттєва відмінність від давніх часів, коли тлумач зобов'язувався віддати місту фіксовану суму частинами, а все, що було понад неї – залишав собі, що, ймовірно, спонукало до зловживань. Але ця спроба реформувати тлумачтво виявилася невдалою і того ж року повернулися до практики річної оренди. Ставка 22 ½ гроші від 100 зл. проіснувала до кінця існування уряду міського тлумача у Львові¹⁶⁶.

Від часів тлумачтва Кшиштофа Зелінського зауважуємо звичай, коли окрім самого баришу тлумачові ще давали по одному “шпинару” від саней або возу риби білуги (*wyziny*). Що означає “шпинар” з'ясувати не вдалося. Умова відрахування собі шпинару згадана вперше в 1692 р., але могла існувати й давніше, бо в контракті записано: “по одному шпинару від саней білуги має належатися тлумачу відповідно до звичаю”¹⁶⁷, а отже ця практика існувала вже раніше.

Баришники. Що ж стосується помічників тлумача – баришників (*viceinterpretes*), то він був зобов'язаний “презентувати” (представляти) їх міській раді, щоб вони склали присягу на вірність і гідне виконання обов'язків. На відміну від тлумачів, повного тексту присяги баришників не збереглося (нема її і в “книгах виборів міських урядників”). Натомість із книг контрактів знаємо лише переказ основного змісту їхньої присяги на вірність (*super fidelitate sua*): “вірно служити у тлумачстві, не утискати купецьких людей і поводитися без порушення прав цього міста” або “щоб були вірними містові і щиро купецьким людям служили й баришували”¹⁶⁸. Діяльність баришників, як і тлумачів, трактувалася як служіння купцям (тому коли купці скаржилися на зловживання, то нарікали, що не бачать, у чому саме мали би полягати послуги від тлумачів та баришників).

Баришники також мали бути присягними міщанами, тобто мати міське або передміське громадянство, знати мови і розбиратися у купецькій справі¹⁶⁹. Їхній послух щодо тлумача гарантувався під загрозою втрати своїх позицій (*sub privatione officii*) у разі недотримання субординації¹⁷⁰. Зібраний від купців “бариш” вони повинні передавати в повному обсязі тлумачу¹⁷¹.

Залежно від часу кількість баришників при тлумачах була різною. Як правило, у договорах зазначалася припустима кількість помічників. У контракті 1632 р. зазначено дуже загально – “кілька”¹⁷². У 1638 р. їх дозволялося взяти чотири або п'ять. Від 1652 р. і до кінця XVII ст. фігурують згадки переважно про чотирьох баришників¹⁷³ або “не більше чотирьох”¹⁷⁴.

З контракту М. Байдуловича (1676 р.) довідуємося більше деталей про баришників. Хоча договір дозволяє мати (відповідно до вже усталеного з середини століття звичаю) їх чотири, однак в тексті зазначено, що М. Байдулович презентував (представив) властям лише двох, яких названо по іменах: Богдан Лазарович і Ян Дерносесович¹⁷⁵. Раніше вже згадувався ще один баришник цього тлумача – К. Бабович¹⁷⁶. Гроші (бариш) збирали від купців баришники, передавали їх тлумачу, він – економам, останні вже відраховували їм третину від суми, а тлумач – баришникам дальшу третину від третини¹⁷⁷. Варто згадати, що у 1668 р. М. Байдулович спробував організувати зі своїми помічниками (колишнім тлумачем Т. Абрамовичем і баришником К. Бабовичем) щось на кшталт таємної спілки із квазі-цеховим (квазі-гільдійним) устроєм, де його помічники були наче в ролі молодшої цехової братії¹⁷⁸.

Якби за збирання баришу бралася стороння людина (від середини XVII ст. додається фраза: “а навіть і єврей”, а інколи “будь-хто будь-якої нації, з Кам'янця, Язлівця”)¹⁷⁹, а не тлумач і не хтось із його помічників, то така людина повинна бути ув'язнена і сплатити штраф 10 гривень¹⁸⁰. Від 1660 р.

¹⁶⁵ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 885, арк. 248.

¹⁶⁶ Там само, спр. 888, арк. 313.

¹⁶⁷ Там само, спр. 887, арк. 47–47 зв. (99–100).

¹⁶⁸ Там само, спр. 881, арк. 200; спр. 884, арк. 12.

¹⁶⁹ Там само, спр. 884, арк. 12.

¹⁷⁰ Там само, спр. 885, арк. 32.

¹⁷¹ Там само, арк. 38. Очевидно, лише після того, як бариш передано, його перерозподіляли поміж собою тлумач і баришники.

¹⁷² Там само, спр. 881, арк. 200.

¹⁷³ Там само, спр. 883, арк. 254.

¹⁷⁴ Там само, спр. 886, арк. 255.

¹⁷⁵ Там само, спр. 885, арк. 248–249.

¹⁷⁶ Там само, арк. 34.

¹⁷⁷ Там само.

¹⁷⁸ Про це детальніше див.: Заяць, “Львівський тлумач Миколай Байдулович...”, 108–111.

¹⁷⁹ Очевидно, малися на увазі тамтешні вірмени.

¹⁸⁰ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 882, арк. 237.

покарання за таке порушення збільшено удвічі – до 20 гривень¹⁸¹. Від 1676 р. знову повертається штраф 10 гривень, але додається погроза ув'язненням (*sessione carceraria*).

Вищезгадана фраза “а навіть і євреї” відображала реалії, коли у місті діяла маса єврейських баришників, які були надзвичайно активними у посередництві між купцями та продавцями, користаючись з фактичної торговельної свободи, що виникла у другій половині XVII ст.¹⁸² Старі “пакти” з євреями регулярно порушувалися, від 1662 р. навіть формально уже не діяли, а нових до кінця століття так і не було укладено. При такій неврегульованості правил торгівлі, євреї проявляли економічну спритність у всіх напрямках, зокрема й у баришництві. Тоді міщани скаржилися, що через засилля єврейських баришників без них мало який товар можна купити, при чому вони нав'язувалися та перешкоджали не тільки християнам, але й самим євреям; відбивали від крамниць покупців; наговорювали покупцям на тих продавців, котрі не захотіли користатися з їхніх баришницьких послуг і провадили клієнтів до своїх продавців¹⁸³. Очевидно, що такі баришники діяли за іншими правилами (можливо, походили з підзамчанської юрисдикції), і для них мало що значило положення про міське тлумачтво. Виокремлення в тлумачькому контракті у пункті про неправомірний бариш фрази “а навіть євреї”, очевидно, не дуже допомагало позбутися тлумачам та баришникам єврейських конкурентів і, скоріш за все, ця норма залишалася лише на папері.

Повертаючись до баришників християнського віросповідання і міської юрисдикції, варто згадати ще про питання їхніх пільг. Так, якщо в більшості договорів XVII ст. оговорювалися пільги для самого тлумача, то у 1676 р. вже згадуються ще й баришники. Так, і тлумач, і його помічники як “люди на послугах місту” звільнялися від обов'язку варту (сторожування) і від грабарки (земляних робіт над укріпленням міста), але за винятком ворожого нападу.

У період, коли з лонгерією укладали “обліг” орієнтальні купці, про баришників не згадувалося, бо, зрештою, як казали лонгери, сам уряд тлумача перетворився на баришника при іноземцях. Коли відродилося “правдиве тлумачтво” в часи Ю. Коці Драгновича, то він у 1699 р. представив уряду замість чотирьох, лише одного баришника – свого рідного брата Костянтина Коці, який одразу ж приніс присягу “про щирю, вірну, цнотливу службу купецьким людям і баришування відповідно до звичаю, нікого не утискаючи”¹⁸⁴.

Оговорення кризи в торгівлі в разі війни або стихійного лиха. У договорах оговорювалося, що у випадку ворожих нападів або раптової епідемії¹⁸⁵, якщо би це позначилося на торгівлі, особливо зі східними (турецькими) землями, а відповідно спричинило би втрату доходів (*ujme prowentu*), то сторони повинні зібратися і спільно обговорити умови полегшення і полагодження (“дефалькати”) – зменшення внесків з боку тлумача на користь міста¹⁸⁶, або взагалі перегляд умов (*takowe casus moderowac*)¹⁸⁷. Ці несприятливі обставини часто об'єднуються одним словом – *fatum*¹⁸⁸ або *casus fortuitus* (форс-мажор)¹⁸⁹.

Ситуація передчасної смерті тлумача. В контракті Я. Афендика говориться, що якби тлумач помер, то його вдова може перейняти оренду, якщо знайде собі міщанина, обізнаного з мовами, і який у всіх пунктах відповідає уряду тлумача. У такому разі за нею зберігається ця бенефіція. Але тоді треба обов'язково презентувати урядові цього “приятеля” (тут неясно, чи це може бути просто знайомий, чи вдова таки мусить вийти за нього заміж)¹⁹⁰. Скоріш за все, йдеться не про “вженювання” на тлумачтво (хоча в давніх цехах, наприклад, така практика існувала), а радше про залучення знавця мов, оскільки в іншій угоді говориться, що таким правом може скористатися не тільки вдова, а загалом “нащадки”¹⁹¹. Від часів М. Байдуловича зазначено, що такий обов'язок продовження

¹⁸¹ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 884, арк. 12.

¹⁸² Мирон Капраль. Національні громади Львова XVI – XVIII ст. (соціально-правові взаємини). (Львів: Літературна Агенція Піраміда, 2003) 220–221.

¹⁸³ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 169–169 зв. Меморандум, в якому викладено ці скарги, не має достовірної дати. На початку документа стоїть 1656 р., однак в самому тексті містяться посилання на документи, видані значно пізніше (1670-х рр., але, можливо, це пізніші дописи до основного тексту).

¹⁸⁴ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 887, арк. 186.

¹⁸⁵ “Гвалтовного морового повітря”, інколи уточняється, що мається на увазі лише “велике морове повітря”.

¹⁸⁶ Там само, спр. 881, арк. 202.

¹⁸⁷ Там само, арк. 257.

¹⁸⁸ Там само, спр. 883, арк. 338.

¹⁸⁹ Там само, спр. 885, арк. 32.

¹⁹⁰ Там само, спр. 882, арк. 238. Можливо (але не факт), що мається на увазі “приятель дочасний”, як називали одне одного в подружжі в ті часи.

¹⁹¹ Там само, арк. 415.

контракту є не тільки правом (як раніше, для вдови або нащадків), але й обов'язком, при чому обоюстороннім – наступники лонгерів на уряді теж переймають зобов'язання своїх попередників¹⁹².

Від середини XVII ст. пояснюється, що “тлумацька функція” є персональна і, в разі смерті, “вигасає” (*in casu mortis ... iako personalis cum persona extinguitur*)¹⁹³. Хоча, в цьому питанні картина загалом неясна – одночасно (в одному і тому ж параграфі договору) постулюється зобов'язання нащадків покійного тлумача виконувати умови договору щодо сплати розтермінованих внесків (рат), а з іншого боку тут же зазначається, що тлумацтво – це функція персональна, яка “вигасає” одночасно з особою, що померла, а тому економи можуть цю функцію собі відібрати і розпоряджатися нею на власний розсуд (*pro libitu disponować*) і призначити нову заміну померлому тлумачу¹⁹⁴.

Поновлення контрактів. Якщо тлумач добре справлявся, то при наступному конкурсі на уряд він мав право першості (по суті, це трактуватиметься як “відновлення контракту”)¹⁹⁵. І справді, коли закінчився термін дії контракту з Т. Абрамовичем (це був уже кризовий час для міського життя), то на тлумацький уряд ніхто, крім нього, не зголосився, і його наступна каденція буквально виглядала як відновлення контракту (навіть зазначено, що він просто “відновив присягу”)¹⁹⁶. Так само і в М. Байдуловича череда контрактів трактується лонгерами як відновлення¹⁹⁷. Якщо тлумач справлявся на уряді добре, то в наступному контракті міські економи щедро уділяли йому компліментів та похвальби¹⁹⁸. Оскільки тлумацтво було “персональною функцією”, то і тлумач не мав права на час дії контракту покидати міста. У контракті М. Байдуловича це виразно зазначається: “*aby durante hoc contractu extra regnum nikdy nie wyjeżdżał*”¹⁹⁹.

Зловживання тлумачів і занепад уряду міського тлумача. Від середини XVII ст. все частіше траплялися кризові роки, які все більше руйнували міську економіку. Купці поволі переставали дотримуватися давніх правил, зокрема права складу. Тлумачам ставало все тяжче зібрати необхідну суму, яку вони вносили за оренду тлумацтва. Як наслідок, вони частіше почали вдаватися до здирництва (“депактацій”) і різного роду зловживань, що змушувало приїжджих купців все більше переходити “в тінь” і все менше сплачувати податків²⁰⁰. Це породжувало “замкнуте коло”, з якого вийти було складно. Першими “ластівками” явної кризи тлумацтва стали вищезгадані угоди з орієнтальними купцями, коли обов'язки тлумача фактично передавалися, кажучи сучасною мовою “на аутсорсинг” чужинцям. Це на якийсь час створило ілюзію вигідних домовленостей, але у підсумку з них були невдоволені всі сторони, а головне – такі методи знецінювали сам інститут тлумацтва.

Інший знаковий момент – це постійний брак претендентів (конкурентів) на уряд тлумача. Якщо в середині XVII ст. за нього змагалися і кожен переконував, що буде більш дохідним для міської господарки (*plus offerens*), чим власне й породжувалися стимули для здирництва, то вже з кінця століття навпаки, ще треба було пошукати охочого прийняти тлумацтво. Тривалий час перебування на уряді Ю. Коці Драгновича (чотири каденції) яскраво про це свідчить – конкурентів, ймовірно, просто не було. До того ж до знецінення тлумацтва доклалося і непорозуміння в поділі функцій з королівським тлумачем. Узагалі це все вказувало на повний хаос в уряді.

Наступник Ю. Коці Драгновича – А. Пйотрович – вступив на уряд після чергової паузи, коли тлумацтво було вакантним. До цього доклалися, як довідуємося із запису, епідемія, шведська навала на Львів і турецька війна, яка стала перешкодою для “орієнтальних” (грецьких) купців. І, як завжди в той час, брак претендентів. Цим разом, А. Пйотрович при вступі на уряд зобов'язувався не просити жодних поблажок на випадок якихось нещасть для міста і скрутних часів²⁰¹. Уже при другому своєму контракті він домовився з економією, що його каденція буде не звичних три роки, а шість²⁰². Очевидно, економія вже розуміла, що знайти йому заміну буде нелегко. На ньому й закінчився список львівських тлумачів.

¹⁹² ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 883, арк. 339.

¹⁹³ Там само, спр. 885, арк. 219.

¹⁹⁴ Там само.

¹⁹⁵ Там само, спр. 884, арк. 14.

¹⁹⁶ Там само, арк. 72.

¹⁹⁷ Там само, спр. 885, арк. 105.

¹⁹⁸ Там само.

¹⁹⁹ Там само, арк. 35.

²⁰⁰ Про зловживання тлумачів детально див.: Заяць, “Львівський тлумач Миколай Байдулович...”, 96–119.

²⁰¹ “...obligował się, że uchoway Boże fatum iakiego na miasto, zadney ratione calamitosi temporis nie powinien rzqdac defalki”. (ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 888, арк. 218)

²⁰² Там само, 312.

Отже, уряд тлумача від середини XVII ст. поступово деградував. На початках він зберігав ще ознаки престижності та був бажаним, але з кожним десятиліттям і з кожною черговою кризою, котився до занепаду. З книг контрактів, як ми бачимо, можна почерпнути безліч невідомих раніше деталей, які проливають світло на діяльність тлумачів та їхніх помічників. Застаріла теза про суто вірменський характер тлумачтва після цих досліджень не витримує критики. Умови діяльності тлумачів постійно змінювалися, а не були статичними, і тому, коли говоримо про львівських тлумачів, постійно треба мати на увазі, про який саме час ідеться. Змінювалися форми і розмір орендних внесків, дарування килимів, відсоткова ставка стягуваного баришу, кількість баришників.

Коли в дотеперішній науковій літературі наводиться опис функціонування тлумачтва, поданий на підставі вибіркового (“вирваних” з контексту і часу) фактів, то це вводить в оману читачів, оскільки висновки з конкретного року чи кількох років поширюються на цілі століття. Саме тому потрібно розуміти, як змінювалися обставини і специфіка діяльності тлумачів у різний час. Бачимо приклади, коли міське тлумачтво ділило функції з королівським, або й взагалі переходило в руки чужоземних купців. Кожні нові студії над неопублікованими джерелами відкривають нові сторінки з історії Львова, торгівлі та міських урядів і змушують переглядати і відкидати “давно відомі факти”, які часто мандрують з однієї публікації в іншу.

Контракти на тлумачтво (1632–1719 pp.)²⁰³

Прізвище та ім'я	Дата укладення контракту	Дати каденцій тлумачів (запланованого перебування на уряді) ²⁰⁴
Вартерисович Миколай	2 жовтня 1632	29 вересня (св. Михайла) 1632 – 29 вересня (св. Михайла) 1635
Афендик Яні	2 червня 1638	30 травня (св. Трійці) 1638 – 30 травня (св. Трійці) 1641
Афендик Яні	24 травня 1641	26 травня (св. Трійці) 1641 – 26 травня (св. Трійці) 1644
Афендик Яні	1 квітня 1651	15 червня 1651 – 15 червня 1654
Михайлович Василь	24 грудня 1652	22 лютого 1653 – 22 лютого 1656
Михайлович Василь	24 грудня 1655	22 лютого 1656 – 22 лютого 1659
Байдулович Миколай	18 серпня 1657	22 лютого 1658 – 22 лютого 1661
Абрамович (Абрагамович) Томаш	22 лютого 1660	22 лютого 1660 – 22 лютого 1663
Абрамович (Абрагамович) Томаш	1664	22 лютого 1664 – 22 лютого 1667
Байдулович Миколай	18 лютого 1667	19 березня 1667 – 19 березня 1670
Байдулович Миколай	–	31 березня 1670 – 31 березня 1673

²⁰³ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 881–888.

²⁰⁴ Потрібно звернути увагу, що остання дата кожної каденції, вказана тут у таблиці, є лише часом запланованого її завершення. Насправді, як згадувалося, багато тлумачів до неї не добували на уряді, а контракти розривалися передчасно. Також, варто зазначити, що дати початку кар'єри тлумачів за книгами контрактів здебільшого відрізняється від дат, наведених М. Капралем (Kaprál, “Urządnicy miasta Lwowa...”, 360–361).

Байдулович Миколай	4 грудня 1672	1 квітня 1673 – 1 квітня 1776
Давидович Лазар	17 грудня 1673	17 грудня 1673 – 17 грудня 1676
Байдулович Миколай	15 лютого 1676	1677
Байдулович Миколай	14 серпня 1677	15 серпня 1677 – 15 серпня 1678
Байдулович Миколай	14 серпня 1678	15 серпня 1678 – 15 серпня 1679
Байдулович Миколай	15 серпня 1680	15 серпня 1680 – 15 серпня 1681
Байдулович Миколай	15 серпня 1682	15 серпня 1682 – 15 серпня 1683
Байдулович Миколай	15 грудня 1683	1 січня 1684 – 1 січня 1685
Шимонович Вартан	20 січня 1685	1 січня 1685 – 1 січня 1688
“Орієнтальні купці” (греки)	3 березня 1686	1686 – 1689
Зелінський Кшиштоф	28 лютого 1687	1687–1689
“Орієнтальні купці” (греки)	2 січня 1689	1689–1692
Зелінський Кшиштоф	2 лютого 1689	1689–1692
Зелінський Кшиштоф	15 січня 1692	15 січня 1692 – 15 січня 1695
Янович Роман	31 липня 1694	15 січня 1695 – 15 січня 1698
Миколайович Ян	6 грудня 1698	15 січня 1698 – 15 січня 1701
Коці Драгнович Юрій	10 січня 1699	15 січня 1699 – 15 січня 1702
Коці Драгнович Юрій	30 грудня 1701	15 січня 1702 – 15 січня 1705
Коці Драгнович Юрій	4 квітня 1705	15 січня 1705 – 15 січня 1708
Коці Драгнович Юрій	25 липня 1708	1 серпня 1708 – 1 серпня 1710
Пйотрович Анастазій	17 лютого 1711	1 лютого 1711 – 31 січня 1714

REFERENCES

- Akta Grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie*. T. IV. Lwów: Główny skład w księgarni Seyfatha i Czajkowskiego, 1873. (in Latin and Polish).
- Akta Grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie*. T. VI. Lwów: Główny skład w księgarni Seyfatha i Czajkowskiego, 1876. (in Latin and Polish).
- Badecki, Karol. *Archiwum akt dawnych miasta Lwowa. A. Oddział staropolski. IV. Księgi rachunkowe (lonherskie). 1404–1788*. Lwów: Nakładem Gminy Król. Stoł. miasta Lwowa, 1936. (in Polish)
- Badecki, Karol. *Zaginione księgi średniowiecznego Lwowa. Studium rekonstrukcyjne*. Lwów: Nakładem Gminy Król. Stoł. miasta Lwowa, 1927. (in Latin and Polish)
- Brückner, Aleksander. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Nakład i własność Krakowskiej spółki wydawniczej, 1927. (in Polish)
- Charewiczowa, Lucja. *Handel średniowiecznego Lwowa*. Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, 1925. (in Polish)
- Czołowski, Aleksander. *Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miejskich do 1848 r.* Lwów: Nakładem Gminy Król. Stoł. miasta Lwowa, 1896. (in Polish)
- Dashkevych, Yaroslav. “Saratseny – taiemnychi narod serednovichnoi Ukrainy (dzherela ta yikhnia interpretatsiia)”, *Ukrainskyi arkhеohrafichnyi shchorichnyk* 13/14 (2009): 7–37. (in Ukrainian)
- Janeczek, Andrzej. “Tłumacz lwowski. Z zagadnień komunikacji językowej w wieloetnicznym mieście późnego średniowiecza”, *Gospodarka, społeczeństwo, kultura w dziejach nowożytnych. Studia ofiarowane Pani Profesor Marii Boguckiej* / edited by A. Karpiński, E. Opaliński, T. Wiślicz. 203–222. Warszawa: DiG, 2010. (in Polish)
- Kapral, Myron. *Natsionalni hromady Lvova XVI – XVIII st. (sotsialno-pravovi vzaiemyny)*. Lviv: Literaturna Ahentsiia Piramida, 2003. (in Ukrainian)
- Khvalkov, Ievgen. I. *Tana, a Venetian and Genoese Black Sea Trading Station in the 1430s: A Social and Economic History*. Budapest, 2011.
- Kapral, Myron. *Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku*. Toruń: Adam Marszałek, 2008. (in Polish)
- Król-Mazur, Renata. “Rola i działalność lwowskich tłumaczy miejskich i ich przedstawiciel Szymon Donabiedowicz”, *Lwów. Miasto-społeczeństwo-kultura*, t. VII: Urzędy, urzędnicy, instytucje. *Studia z dziejów Lwowa*. edited by K. Karolczak, Ł. T. Sroka. 215–225. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010. (in Polish)
- Kryvonos, Volodymyr. *Skhidna torhivlia Lvova v seredyni XVI – pershii polovyny XVII st.* New-York, 2021. (in Ukrainian)
- Księga ławnicza miejska (1441–1448)*, edited by A. Czołowski, F. Jaworski. Lwów: Nakładem Gminy Król. Stoł. miasta Lwowa, 1905. (= Pomniki dziejowe Lwowa, t. 4). (in German)
- Księga przychodów i rozchodów miasta (1404–1414)*, edited by A. Czołowski. Lwów: Nakładem Gminy Król. Stoł. miasta Lwowa, z Drukarni W. A. Szyjkowskiego, 1896. (= Pomniki dziejowe Lwowa, t. 2). (in Latin)
- Księga przychodów i rozchodów miasta (1414–1426)*, edited by A. Czołowski. Lwów: Nakładem Gminy Król. Stoł. miasta Lwowa, z Drukarni W. A. Szyjkowskiego, 1905. (= Pomniki dziejowe Lwowa, t. 3). (in Latin)
- Łoziński, Władysław. *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku*. Lwów: Księgarnia H. Altenberga, 1902. (in Polish)
- Muchliński, Antoni. *Źródłosłownik wyrazów które przeszły, wprost czy pośrednio, do naszej mowy z je “zyków wschodnich, tudzież maja “cych zobopólna” analogje “co do brzmienia lub znaczenia, z doła “czeniem zbiorku wyrazów; przeniesionych z Polski do je “zyka tureckiego*. Petersburg: Czcionkami Cesarskiej Akademii Nauk, 1858. (in Polish)
- Najstarsza księga miesjka 1382–1389*, edited by A. Czołowski. Lwów: Nakładem Gminy Król. Stoł. miasta Lwowa, z Drukarni W. A. Szyjkowskiego, 1892. (= Pomniki dziejowe Lwowa, t. 1). (in Latin)
- Pryvileii mista Lvova XIV–XVIII st.* / edited by Myron Kapral. Lviv: MHKO “Dokumentalna Skarbnytsia Lvova”; Lvivskyi derzhavnyi universytet im. I. Franka; Lvivske viddilennia Instytutu Ukrainskoi arkhеohrafii ta dzhereloznavstva im. M. Hrushevskoho NAN Ukrainy, 1998. (in Latin and Ukrainian)
- Raietska knyha mista Lvova (1460–1506)*, edited by Myron Kapral, Bohdana Petryshak. Lviv, 2020. (in Latin, German and Ukrainian)
- Shliaiermakher, Fridrikh. “Pro rizni metody perekladu (uryvok)” / per. z nim. V.O. Podminohin, O.A. Kalnychenko, *Zbirnyk naukovykh prats V. O. Podminohina z istorii ta teorii perekladu*. (Kharkiv: Vydavnytstvo NUA, 2017) 424–425. (in Ukrainian)
- Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* Vol. 2. Lviv, 1994. (in Ukrainian)
- Tytarenko, Valentyna. “Pasporytzatsiia zapozychen u slovnyku inshomovnykh sliv staroukrainskoi movy (na materiali pivnichnoukrainskyi pamiatok XVI–XVII st.)”, *Leksykohrafichnyi biuleten. Zb. nauk. prats.* 26 (2017): 140–151. (in Ukrainian)
- Zayats, Orest. “Lvivskyi tlumach Mykolai Baidulovych: vid pobozhnosti i bezkoryslyvosti do intryh, koruptsiinykh skandaliv i taiemnoi spilky”, *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu* 25 (2024): 96–119. (in Ukrainian)

- Zayats, Orest. “Nehatyvni yavvyshcha v miskii torhivli Lvova XVII st. kriz pryzmu skarh pospilstva”, *Istoriia torhivli, podatkov ta myta: zb. nauk. prats.* 2/12 (2015): 31–55. (in Ukrainian)
- Zayats, Orest. “Prysiahy lvivskykh mishchan ta uriadnykiv u XVII-XVIII stolittiakh”, *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka* 271 (2018): 690–691. (in Ukrainian)
- Zubrytskyi, Denys. *Khronika mista Lvova*. Lviv: Tsentr Yevropy, 2002. (in Ukrainian)
- Zubyk, Roman. *Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635*. Lwów: Kasa im. rektora J. Mianowskiego, 1930. (in Polish)

MUNICIPAL INTERPRETERS OF LVIV IN THE 17th – EARLY 18th CENTURY: BASED ON THE RECORDS OF THE LVIV CITY TREASURY CONTRACTS

Orest ZAYATS

M.S.Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine
Department of the Act Archeography
Tryochsvyatitelska St. 4, Kyiv, 01001, Ukraine
email: orest80@yahoo.com
ORCID id: <https://orcid.org/0009-0005-5377-5285>

The article highlights the activities of Lviv interpreters in the 17th – early 18th centuries. Information about this is best recorded in the books of contracts of the city economy (lonheria), which recorded agreements between the city and its interpreters. It was possible to collect many facts that allow us to take a new look at the issues of the rights and obligations of these officials, the specifics of their assumption of office and the end of their term, to identify the exact dates of the conclusion of agreements with the city, to compile detailed lists of interpreters that significantly supplement or correct the information known so far. It turned out that the amount of the collected *barysh* (payment for interpretation) underwent some changes (from 0.25% of the cost of the goods, then 0.5% and finally 0.75%), and the amounts of payments by interpreters for renting interpretation services were constantly changing. Thanks to numerous references to Greek interpreters, the opinion widespread in the works of some historians that only Armenians were interpreters in Lviv was refuted. The documents made it possible to find out that in 1686–1692, interpretatorship in Lviv were collectively rented by “oriental” (Greek) merchants. The article also highlights a number of detailed information on such issues as the relationship between municipal and royal interpreters, the oath and civil status of interpreters, the activities of *baryshniks* as their assistants, prematurely terminated contracts, issues of corruption and abuse of interpreters, stipulations of special conditions (crisis in trade, wars, epidemics, premature death of the interpreter). Brief information about the interpreters of that time is also provided and the phenomena of the decline of the interpreting government are traced. In addition, the article shows how one-sided information about interpretatorship, drawn from a single source or from several sources, can be. Historians’ previous ideas about interpretatorship were based on a few records for a particular year. However, a detailed analysis of dozens of contracts over the course of a century has shown that the terms of the lease, the length of the terms, the amount of contributions, the number of *baryshniks*, and much other information varied from year to year and differed significantly from the image presented in historiography.

Key words: interpreter, city, Lviv, city treasury, contracts, *baryshniks*, trade, Greeks, Armenians, merchants.